

## Тема 1. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК ГУМАНІТАРНА НАУКА

1. Значимість курсу “Релігієзнавство”.
2. Об’єкт і предмет релігієзнавства.
3. Структура релігієзнавства.
4. Сутнісні особливості релігії.
5. Структура релігії.
6. Функціональність релігії.
7. Релігія як суспільно-історичне явище.

**1. Значимість курсу.** Релігієзнавство входить до того переліку обов’язкових навальних дисциплін, які, згідно установок Міністерства освіти і науки України, мають вивчати студенти всіх вищих учбових закладів. Цим самим воно покликане виконувати загальноосвітню функцію. Кожна культурна людина має знати, що таке релігія і яку функціональну роль вона може відігравати в її житті, в житті суспільства.

**2. Об’єкт і предмет релігієзнавства.** Релігієзнавство – порівняно молода і водночас одна з найдавніших галузей гуманітарного знання. Будь-яка гуманітарна наука вивчає специфічний аспект відносин людини. **Об’єктом вивчення релігієзнавства** є такий особистісний стан людини, який можна назвати станом самовизначення її в світі, здобуття самої себе на основі віднайдення в собі того, що єднає її з трансцендентним, божественним. Його ще прийнято називати релігійним досвідом індивіда. **Предметом релігієзнавства** в широкому його аспекті є, окрім природи релігії, її функціональність в трьох формах – віроповчальній, обрядовій та організаційній.

**3. Структура релігієзнавства.** Відмінні світоглядні позиції, слідування різним культурним традиціям, навіть громадські оцінки характеру наукової діяльності зумовлюють різноманіття дослідницьких установок релігієзнавців. Працюючи в одній і тій же предметній сфері, вони можуть користуватися різними нормами пізнання – світськими чи богословськими. Звідси поділ релігієзнавства на **академічне і богословське**. Релігієзнавство є єдиною і водночас багатодисциплінарною сферою гуманітарного знання. Дисциплінарними системами релігієзнавства є філософія і феноменологія релігії, соціологія і психологія релігії, історія та історіософія релігії. Останнім часом розвивається географія і політологія релігії, етнологія і культурологія її, герменевтичне, порівняльне і практичне релігієзнавство.

**4. Сутнісні особливості релігії.** У своїх спробах визначитися в природі релігії дослідники частіше всього звертаються до латинського слова **religare** (пов’язувати, зв’язувати). Релігія – це духовний феномен, який виражає не лише віру людини в існування надприродного Начала, що є джерелом буття всього існуючого, а й виступає для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ.

Найбільш істотним в релігійній свідомості є віра в надприродне і поклоніння йому. **Надприродне** – це гносеологічна ознака образів богів, духів, душ тощо, а також сакральних зв’язків і властивостей реальних предметів і явищ. Віра в надприродне виражається в трьох формах – вірі в надприродні істоти (духи, святі, боги тощо), вірі в надприродні властивості якихось реальних предметів (напр., талісман. Хрест, ікона тощо), вірі в надприродні зв’язки. Важливою категорією релігійної свідомості є **святе**. Воно характеризує віру в найвищу визначеність цінностей у їх трансцендентному вимірі як абсолютну довершеність і передвічну благодатність. В академічному релігієзнавстві уявлення про святе характеризуються атрибутивними рисами надприродного, Бога.

Окрім трансцендентних релігій є ще й релігії світські, які також має вивчати релігієзнавство. **Світські релігії** – це наділення надприродними властивостями особи, нації, певної суспільної інституції (держави, наприклад) тощо. За своїм характером світські релігії є соціоцентричними, бо ж вони зосереджені на сакралізації об’єктів земного походження.

**5. Структура релігії** – поняття, яке фіксує складність релігії як соціального та духовного явища. Структурні елементи релігії чітко виокремлюються при розгляді її сутності, природи, місця і ролі в суспільно-історичній дійсності,

особистому житті. В структурі релігії виокремлюють дві сторони (сфери) – духовну (релігійна свідомість, релігійна психологія) та практичну (культова діяльність, релігійні організації, релігійні відношення). Розглянемо тепер коротко специфіку елементів релігійного комплексу. Визначальним елементом тут постає **релігійна свідомість** – спосіб відношення віруючого до світу через систему поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра в надприродне. **Релігійні погляди** основним своїм об'єктом мають людину – її долю, призначення, смисложиттєві орієнтації, її сучасне і майбутнє, питання добра і зла, смерті і безсмертя. Вони існують у формі уявлень, понять і суджень, що пронизані конфесійно оформленою вірою в надприродне. В релігії надприродне є увіруваним і явлюваним в культовій практиці, уособлюваним, наділеним рисами субстанційності та розумінням предмета віри як такого, що виявляє визначальний вплив на людину і світ. Важливими ознаками релігійної свідомості є її образність, символічність, діалогічність, глибока інтимність, складне й суперечливе поєднання ілюзорного і реалістичного, емоційна насиченість, активний вплив на вольові стани особи і колективу віруючих. В розвинутих конфесійних системах їх релігійне світорозуміння знаходить своє теоретичне оформлення у вигляді усталеного віровчення. Останнє претендує на стрункність, послідовність і навіть доказовість. Воно оформляється і розвивається богословами конфесій і знаходять свій завершений вигляд у їх релігійній літературі і насамперед в священних книгах релігій. Такими, зокрема, є “Авеста” (зороастризм), “Веди” (індуїзм), “Трипітака” (буддизм), “Біблія” (їудаїзм, християнство), “Коран” (іслам) та ін. **Теоретична релігійність** постає в ролі ідеології тоді, коли у своєму функціонуванні вона підпорядковується інтересам певних суспільних сил. Окрім теоретичного, релігійні погляди мають ще й **буденний рівень**. Це, як правило, релігійні уявлення рядових віруючих, які не постають у формі цілісної системи віровчення, а функціонують як неоформлені, розрізненні погляди і уявлення про об'єкт віри, про все те, що сприймається через призму релігійного світорозуміння.

Найзагальніші погляди на світ і місце людини в ньому у світлі їх релігійного світосприймання оформляються в **релігійну картину світу**. В релігійній картині світу останній поділяється на природний і надприродний, земний і небесний при абсолютному пануванні останнього над першим. Картина ця антропоцентрична, оскільки розглядає людину вінцем Божого творіння, а все існуюче – для нього створеним. Характерними рисами релігійної картини світу є креаціонізм і есхатологія.

**Релігійний культ** – це не лише форма ставлення віруючого до надприродного, зв'язку з ним, а й форма відносин між віруючими, яка перетворює релігійний текст у факт соціального спілкування, засіб своєрідного опредмечення конфесійного віровчення, оприсутнення його змісту. Так, Ісус Христос в православних і католицьких храмах під час Різдва і Пасхи щороку народжується і помирає.

Помітне місце в релігійному комплексі будь-якої конфесії займають різні **релігійні організації**. Вони постають як специфічні форми поєднання віруючих за віроповчальним або віросповідним принципом. Релігійні організації виникають насамперед на основі спільних інтересів, потреб, прагнень послідовників певних віросповідань.

**6.**

Функції релігії, її роль і місце в тому чи іншому суспільстві історично і соціально обумовлені. Релігієзнавці виділяють цілу систему функцій релігії.

**Виповнювальна (компенсаційна) функція** релігії виявляється в тому, що віра в надприродне компенсує людині те, чого вона не може добитися реальними способами із-за своєї немочі. Забезпечуючи людину можливістю спільного життя чи то в громаді, а чи ж в церкві в цілому, релігія тим самим відіграє **інтегративну функцію**. Близькою до інтегративної є **комунікативна функція релігії**. Завдяки широкій функціональності релігія постає формальною основою зв'язку між людьми, які належать до одного віросповідання. Важливою функцією релігії є **регулятивна**. Будь-яка релігія створює свою систему норм і цінностей, приписів і заборон, що регламентують поведінку людини, задають їй певні типи. Згадаймо принагідно Декалог Мойсеїв чи заповіді блаженства Ісуса

Христа.

**7. Релігія як суспільно-історичне явище.** Складних метаморфоз зазнала релігія за часи своєї історії. Про **історичність релігії** свідчить наступне: поява її на певному етапі людської історії (десь 40 тис. років тому в пізнього неандертальця, коли з'явилася можливість до абстрактних узагальнень); змінність релігійних систем з успадкуванням ними в тій чи іншій формі минулого релігійного “матеріалу”; наявність в релігійних вченнях передісторичного змісту, тобто того, що своєю появою зумовлене такими суспільними умовам, які залишилися в минулому, та інше.

Розглянемо лише коротко ті концепції появи і становлення релігії як духовного явища, які склалися в другій половині XIX і в XX століттях. Так, представники **міфологічної школи** (брати Грімм, М.Мюллер, О.Афанасьєв, О.Потебня та ін.) виводили релігійні вірування із прагнення людини з'ясувати природу небесних явищ, уособлення і обоготворення їх. **Анімістична школа** (Е.Тейлор, Г.Спенсер та ін.) появу релігії виводить із прагнення людини розкрити особливість таких своїх станів як сон, непритомність, галюцинація і, нарешті, смерть. На основі цього виникає віра в душу-двійника. **Промонотеїстична теорія** (Е.Ленг, В.Шмідт та ін.) обстоювали давність віри в Бога-Творця і вторинний щодо неї характер політеїстичних уявлень, які з'явилися пізніше з метою якогось пояснення природних стихій, загадок довкілля. Послідовники **преанімістичної концепції** (Дж.Фрезер, Р.Маретт, В.Богораз та ін.) вихідним етапом становлення релігійної віри вважали віру в магічну силу самої людини, всезагальну одухотвореність природи. Аніматична концепція (В.Вундт, Л.Штернберг) віру в душу (анімізм) ставила на третю сходинку. **Соціологічне вчення** про релігію (Е.Дюркгейм, Л.Леві-Брюль) виходило із поняття колективних уявлень, з'ясовувало релігію законами “дологічного мислення”, зокрема законом співпричетності. **Прагматичний напрямок** (Д.Дьюї, У.Джемс) виводив релігію із зручності саме такого пояснення світу, корисності його. **Феноменологізм** як концепція (М.Еліаде, Ван дер Леер та ін.) виступає за дослідження ахронної сутності “релігії в собі”, утверджує думку про позаісторичний характер релігії, оскільки її притаманна “сокровенна сутність”. Прихильники **марксистської концепції** релігії (К. Маркс, Ф. Енгельс) розглядають її як наслідок теоретичного осмислення боротьби людини за панування над природними і суспільними силами, боротьби трудящих проти економічного і духовного гніту.

Еволюцію релігійних вірувань можна вивчати в різних аспектах. Все залежить від того, який чинник кладеться в основу виділення етапів її змін. Якщо в основу етапізації покласти основну ознаку релігії – віру в надприродне, то при цьому чітко виділяються шість етапів її розвитку. Першим з них буде етап **аніматизму** (від лат. animatus – живий). Це такий етап, коли відбувається перенесення психічних властивостей людей на природу, ставлення до неї як до живої істоти, оживлення її. Проте аніматизм хоч і є хибним світорозумінням, але ще не є релігією. Світ тут не роздвоюється, а лише уособлюється. Знаючи більше всього саму себе, людина свої властивості переносить на довкілля. При цьому відсутня віра в надприродне.

Наступним етапом у розвитку людського світорозуміння буде **фетишизм** – така форма найдавніших вірувань, яка виявлялася у мисленно-фантазійному наділенні деяких предметів неживої природи “чуттєво-надчуттєвими” якостями. **Анімізм** (від лат. anima – душа) – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленнями про існування в тілі людини її двійника – душі, від якої, ніби, залежить саме життя особи, її фізіологічний і психологічний стани.

**Тотемізм** – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленнями про надприродні кровні зв'язки даного роду чи племені з певним видом рослин, тварин, рідше – просто деяких предметів природи; **магія** – віра здатність людини шляхом використання різних чаклунських дійств впливати через душ-двійників на навколишній світ; **шаманство** – віра у можливість спілкування людини з духами; **аграрні культу** – сукупність релігійно-магічних вірувань та обрядів, пов'язаних із землеробством й

зорієнтованих на забезпечення і збереження врожаю шляхом звертання за допомогою до духів; **культ предків** – віра в збереження надприродного зв'язку між людьми та їх померлими предками).

**Бог** – верховна надприродна сутність, яка, згідно різних релігійних вчень, будучи наділеною вищим розумом, абсолютною досконалістю і всемогутністю, є творцем світу і детермінантом всього, що в ньому відбувається. Бог в монотеїстичних релігіях наділяється такими атрибутами, як духовність, самобутність, незбагненність (непізнаваність), святість, всеблагість, вседосконалість, вічність, безмежність, всемогутність, всюдисутність, єдиність. Вивчаючи релігію за рівнем відображення в ній етноконсолідації, виділяють родо-плем'яні, етнічні (державно-національні) та світові релігії.

**Родо-плем'яні культури** – це поняття для позначення у широкому розумінні всіх тих вірувань і обрядів, які виникли і побутували в умовах первісного сусп **Тема II. ПРИРОДА І РІЗНОВИДИ ЕТНІЧНИХ РЕЛІГІЙ**

### **1. Характерні риси етнічних релігій.**

### **2. Етнічні релігії в їх історичному різноманітті.**

**1. Риси етнічних релігій.** На зміну родо-плем'яним віруванням приходять етнічні релігії, які подеколи ще називають національними чи національно-державними. Обов'язковим історичним підґрунтям їх появи є наявність в суспільстві спільнот, породжених соціальною диференціацією, і консолідація їх у формі держави. Етнічні релігії – це такі релігійні вірування, які, як правило, охоплюють своїм впливом всі прошарки населення в межах однієї національної держави. Не всі народи пройшли етап етнічних релігій. Деякі з них сприйняли у свій світогляд якусь світову релігію, знаходячись ще на стадії родо-плем'яної. Так, більшість арабських народів і багато народів Африки не проходили стадію етнічних релігій і відразу прийняли якусь із світових.

У національних релігіях конфесійні й етнічні кордони, як правило, співпадають, хоча за певних умов і обставин їх прихильниками можуть бути особи інших національностей. Існуючи на конкретному етнічному ґрунті, вони тісно переплелися з елементами національної культури, традицій і звичаїв народів, що їх сповідували чи сповідують. Національні релігії справляють значний вплив на формування менталітету народу, регламентують поведінку і побут його представників, сприяють розвитку та збереженню відповідного етносу, перешкоджають його культурній і мовній асиміляції. Функціонуючи в межах певних етнічних визначеностей, релігія так тісно переплітається з ними, що можемо говорити про певний етноконфесійний синкретизм.

Витоки етноконфесійних утворень пов'язані з довготривалим існуванням релігій на ґрунті різних історичних типів спільностей людей, починаючи від первісних племен і закінчуючи сучасними розвинутими націями. Формування зв'язків між ними переростають в етноконфесійні спільності, які є наслідком взаємодії певної релігії з елементами етносу. Під впливом етнічних і релігійних традицій у етноконфесійній спільноті складається відносно замкнутий тип її життєдіяльності, специфічні риси побуту. Для етноконфесійних утворень характерна висока ступінь ізоляції від інших етносів і релігій, яка підтримується заборонаю міжнаціональних і міжконфесійних шлюбів, ревним захистом своєї етнічної винятковості та істинності власної віри.

Етап етнічних релігій пов'язаний переважно із домінуванням політеїзму, а то й генотеїзму. На цьому етапі вже відбулося чітке відмежування касти жреців-служителів етнічного культу. Значно спрощуються, але вже оформляються у строгу систему

дотримання обрядові дійства, інших форм набирає жертвоприношення. Етнічні релігії мають письмову традицію, з'являються їх "священні тексти". Утверджується вчення про потойбічну відплату кожному за його земне життя.

Не всі етнічні релігії збереглися. Їх, як правило, витіснили світові релігії. Ті ж, що збереглися, зазнали значних трансформацій і не постають у своєму витоковому вигляді.

**2. Етнічні релігії в їх історичному різноманітті.** Характерною особливістю духовної історії різних народів світу є те, що вони на певних етапах своєї історії витворюють свою власну релігійну систему. Розглянемо коротко деякі з них.

**Давньоіндійська релігія** – сукупність релігійних поглядів та обрядів, що виникають у II тис. до н.е. в середовищі т.зв. індо-аріїв. У становленні цієї релігії виділяють ведичну та брахманську доби. Перша з них характеризується створенням Вед - священних книг, де описуються пантеон богів, важливі сторони ритуалу та обрядовості. Весь пантеон складається з 33 богів (хоча згадуються й інші числа), які діляться на земних, атмосферних та небесних. Важливе місце у цей період займають також різноманітні божества як уособлення абстрактних понять, напівбоги, міфологізовані діячі, ворожі сили. Головний сенс обрядовості – жертвоприношення (яджна) як вживання священного напою сома або принесення в жертву богам рослин, тварин, людей. Світ, за Ведами, створений або з води ворожими силами (девами і асурами), або з яйця богом Праджапаті чи Брахманом. Всесвіт складається з 5 елементів – води, землі, вогню, повітря, ефіру (акаша). Брахманська доба відзначається зміною ритуалу, створенням коментарів до Вед – брахманів та аран'як, а також релігійно-брахманів, поширюється явище аскези. Світ, згідно вчення цього періоду, керується загальними законами карми, якій підкоряються боги й люди. Панівною стає концепція реінкарнації (переселення душ) та необхідності звільнення від нескінченних змін своїх станів (сансара).

Джерелами вивчення давньоіндійської релігії, зокрема брахманізму, є: 1) чотири збірки Вед ("Рігведа", "Атхарваведа", "Самаведа", "Яджурведа"); 2) Брахмани – тексти-коментарі до відповідних Вед; 3) Аран'яки – тексти, пов'язані з Брахманами; 4) Упанішади – релігійно-філософські тексти періоду брахманізму. Головний принцип світосприйняття брахманізму – обоженування природи. Більшість богів пантеону Вед втілюють окремі природні явища та стихії. Ці боги поділяються на земних, атмосферних і небесних. Богам-девам протистоять демонічні істоти – асури, пані, даса та ін. Першоосновою світу і діючих в ньому законів, універсальним принципом Всесвіту, якому підкоряються боги і люди, є Ріта. Їй протистоїть принцип Анріта – безладдя, хаос, відсутність істини. Пізніше в брахманізмі Ріта дасть поштовх до появи концепції карми і дхарми.

Привілейованим станом в давньоіндійському суспільстві були жреці-брахмани. Спочатку основна їх функція складалась з виконання обрядів та промовляння або співання молитов. Але з розвитком релігійного мислення вони монополізують практично всі сфери життя суспільства. З цього часу в брахманізмі починається перехід від багатопланового пантеону Рігведи, в якому був відсутній центральний, об'єднуючий образ, до системи, зафіксованої в Упанішадах, яка зводила всі прояви буття до безособового космічного абсолюту – Брахману.

Поява в VI ст. до н.е. таких релігійних систем, як буддизм і джайнізм, призвело до ослаблення брахманізму і поставило перед ним завдання реформації. Наслідком цієї реформації була поява наприкінці I тис. до н.е. індуїзму.

**Індуїзм** в його класичному вигляді сформувався в середині I тисячоліття н.е. внаслідок еволюції і злиття ведичної і брахманістської традицій. В основу його віровчення покладено релігійні і філософські ідеї брахманізму (дхарма, карма, сансара, мокша, реінкарнація). Серед розмаїття богів в індуїзмі найбільш поширеними і шанованими є Брахма, Вішну і Шива. Вони складають “тримурті” – тріаду головних індійських богів і уособлюють три основні функції – творчу, охоронну і руйнівну. Сьогодні самостійний культ Брахми майже відсутній. Перевага віддається богам Вішну і Шиві, які доступні і близькі рядовим віруючим. Шанувальники цих богів – вішнуїти (вайшнави) та шиваїти складають дві основні групи індуїстів. Бог Вішну з’являється в багатьох образах і приймає десятки різних імен. Восьмим втіленням (аватарою) Вішну був Крішна, дев’ятим – Будда, прихід десятої аватари – Калкі лише очікується. Шива поєднує в собі протилежні, але злиті між собою риси: він водночас і носій смерті, і переможець її, він знищує і дарує життя. В індуїзмі популярний культ богинь, які виступають у ролі дружин основних богів. Крім того, кожний індуїст обирає для поклоніння особистого бога серед трьох тисяч існуючих.

Культурна практика індуїзму така ж різноманітна, як і саме вчення. Але спільним є визнання трьох шляхів (маргі) вшанування Бога, наближення до нього і спасіння: кармамарга (праведне життя у відповідності до релігійних настанов), джнянамарга (правильне пізнання Бога через філософствування і роздуми), бхактімарга (наближення до Бога через безмежну любов до нього). Всі об’єкти пошанування в індуїзмі – священні камені, рослини, тварини, Боги – мають свої храми, часовні, вівтарі, яких в Індії тисячі різних культурних традицій, архітектурних форм.

В індуїзмі відсутня єдина церковна організація. Його функціонування забезпечується інститутом жрецтва, високий авторитет якого зберігається й досі. Храмові жреці відправляють культ в храмах, місцях масових молінь, домашні – наглядають за релігійним життям у родинах. Індуїстів нині у світі біля мільярда. Його сповідує 85 % населення Індії, він поширений у Пакистані, Малайзії, Шрі-Ланці, Непалі, Бангладеш, ряді країн Африки. Є прихильники і серед європейців та американців, які сповідують його найчастіше в реформованих чи модернізованих варіантах. В Україні неоіндуїзм репрезентують громади Товариства Свідомості Крішни, Ошо Раджніша, Саї-Баби, Шрі-Чінмоя, Товариства Всесвітньої Чистої релігії та ін.

**Давньоєгипетська релігія** як політеїстична система вірувань і культів сформувалась у VI-IV ст. до н.е. У кожній області (номі) Єгипту були свої пантеони та культу богів, втілених у небесних світилах, камінні, деревах, звірях, птахах, зміях і т.д. Пізніше місцеві божества групуються у вигляді тріад начолі з богом-деміургом (фіванська тріада – бог сонця Амон, його дружина Мут – богиня неба, їхній син Хонсу – бог місяця; мемфіська – Птах, його дружина Сехмет – богиня війни, їхній син Нефертум – бог рослинності і т.д.). Велику роль у давньоєгипетській релігії відігравали уявлення про загробне життя як безпосереднє продовження земного, але тільки в могилі. З часом виникають уявлення про те, що душі (ба) померлих подорожують по світу тощо. Характерною рисою цієї релігії є обожнювання тварин. До найбільш шанованих тварин – втілення різних богів – відносились: бик (Апіс, Мневіс та інші), корова (Хатор, Ісіда), баран (Амон, Хнум), змія, крокодил (Себек), кішка (Баст), сокіл (Гор), ібіс (Тот) і т.д. За уявленнями стародавніх єгиптян, світ спочатку мав вигляд хаосу, був водною безоднею, з якої вийшли боги, що створили землю, небо, людей тварин і рослини. Тут на перше місце бога-деміурга виступає сонце. Традицією давньоєгипетської релігії було обожнювання фараонів, які бачились як “служителі Гора”, що впливало на династичність царювання.

**Давньоіранську релігію** називають ще зороастризмом (подеколи – парсизмом). Ця дуалістична релігія виникла в X-VII ст.ст. до н.е. й поширилась в Середній Азії та Азербайджані. Її засновником вважають пророка Заратустру (Зороастра), якому приписують створення священної книги Авести і об'єднання основних релігійних уявлень стародавніх персів. Основна ідея цієї релігії - визнання боротьби двох існуючих сил – Ахурамазди (уособлює світло, добро, істину і життя) і Анхра-Майнью (темрява, зло, омана і смерть). Ареною боротьби цих сил є світ. В ній беруть участь і люди, які володіють свободою вибору. Зусилля прибічників Ахурамазди повинні привести зрештою до перемоги світла і добра. Праведним життям, вартим спасіння, в зороастризмі вважалося примноження матеріальних благ за допомогою землекористування. Культ зороастризму зводиться до визнання безсмертя душі, загробного життя і кінця світу, вшанування священного вогню, якому присвячувались храми (вогонь розглядається ними як “очищаюча сила”). В наш час ця релігія збереглась у персів в м.Бомбеї (Індія) та у вогнепоклонників в Ірані.

**Давньогрецька релігія** – система політеїстичних вірувань і культів племен та народів Стародавньої Греції, що з'явилися і оформилися в період виникнення й розвитку рабовласницького суспільства. Характерними особливостями цієї релігії були уособлення й одушевлення явищ природи (анімізм), пов'язані з ними людиноподібні боги та тлумачення їхньої поведінки за допомогою міфів. Все, що оточувало стародавніх греків, за їхніми уявленнями, було заселене божествами. Особливою шаную у давніх греків користувалась годувальниця всього – Гея, що відображало вплив матріархату. За панування родової знаті дрібні місцеві божества були замінені олімпійськими божествами, ієрархію яких очолив Зевс – “батько людей і богів”. Зевс втілював у релігійній формі риси патріархального владика: панував над небом, землею, морем і пеклом. Пантеон давньогрецьких богів описали Гомер (VIII ст. до н.е.) в “Іліаді” й “Одисеї” та Геосид (VII ст. до н.е.) у “Теогонії”, тобто “Родоводі богів”. На початку нової ери стара грецька віра все більше і більше поступається християнству, яке більше відповідало вимогам часу і духовним потребам людей.

**Давньоримська релігія** значною мірою відображена у римській міфології, яка зазнала значного впливу грецької. З утворенням Римської держави боги (їх було близько 30) стали загальнодержавними, не пов'язаними з певною територією. Найвищим серед цих богів, що уособлював могутність Риму, вважався Юпітер. У Римі для всіх громадян був встановлений обов'язковий культ т.зв. трійці (Юпітера, Юнони й Мінерви). Перетворення Риму на середньоземноморську державу спричинило помітний вплив тут східних культур з кльцтами їхніх богів, зокрема мітраїзму. Криза ж суспільного ладу в Римі на початку нової ери і особливо в III-V ст. н.е. викликала глибокі соціальні та світоглядні зміни в житті імперії, спричинила перехід величезних мас населення до християнства.

Китай презентують дві національні релігії – даосизм і конфуціанство.

**Даосизм** (кит. дао цзя – школа дао) виник у 2-ій пол. 1 тис. до н.е. Згідно з традицією, засновником його вважається Лао-цзи. Даосизм як релігія базується на вченні про дао (шлях, вічний, абсолютний і загальний закон спонтанного виникнення, розвитку і зникнення Всесвіту). В основі практики лежить принцип наслідування дао, який дістав назву у вей (недіяльності). Даосизм увібрив у себе магію, алхімію, лікування, демонологію та інші елементи народних культів та шаманських вірувань. Абсолютизація ідеї безсмертя стимулювала пошуки даосами різних способів продовження життя (цан шен) за допомогою сексотерапії, дієти, пневмотерапії тощо.

Пантеон даосизму налічує тисячі безсмертних духів, героїв місцевих культів та ін. істот. Цей пантеон очолювався спочатку трьома абстрактними містичними символами: Тай-чу, Тай-су, Тай-і, а за іншою версією – Тянь-і (небесний початок), Ді-і (земний початок) і Тай-і (вище єдине). В процесі розвитку даосизму і поглинення ним народних культів абстрактні категорії цієї тріади були персоніфіковані в образах Лао-цзи, Хуань-ді і Пань-чу (іноді Тай-і).

**Конфуціанство** (власне жу цзя – “школа вчених книжників”) – найбільш впливова релігійно-філософська течія Китаю. Заснована вона філософом Конфуцієм. Це є своєрідне етико-політичне вчення, в якому центральне місце посідають питання моральної природи людини, її життя в родині, суспільстві, державі. Важливе місце в своїй системі Конфуцій відвів концепції “Неба” і “небесного веління”. “Небо” – це частина природи, але й вища духовна сила. Людина, обдарована “Небом” певними етичними якостями, повинна жити в злагоді з ними, з моральним законом (дао) й удосконалювати їх за допомогою навчання. Мета вдосконалення – досягнення рівня “благородного чоловіка” (цзюньцзи), який має 5 “шляхетних якостей”: Жень (людяність), І (обов’язок), Лі (норми поведінки), Чжи (знання), Сінь (вірність). Ці якості мають базуватися на принципі Сяо – любові сина до своїх батьків. Після смерті Конфуція його течія поділилося на 8 шкіл.

Національною релігією японців є **синтоїзм** (японськ. синто – шлях богів). Вона сформувалася в VI-VII ст. на базі родо-плем’яних анімістичних культів і шаманства. Синтоїсти поклоняються сонму божеств й духів (камі), які, згідно їх уявлень, оживляють всю природу і здатні втілитися в будь-який предмет (спис, фігурку божества, дзеркало та ін.), що стає об’єктом поклоніння (сінтай – досл. “тіло бога”). Найважливішою серед божеств в синтоїзмі є сонячна богиня Аматарасу Омікамі. Головне в синтоїзмі – поклоніння численним камі, які спочатку були уособленням тварин і рослин, предметів і явищ природи, душ предків. Згідно синтоїзму, зв’язок між камі і людьми здійснюється через представника богині Сонця на Землі – імператора (мікадо), який вважається родоначальником усіх японців. Священною книгою синто є збірник легенд “Кодзікі”.

Складовими частинами державного синтоїзму в Японії стали: тенноїзм – культ імператора (тенно) і його предків; династичний синтоїзм, тобто культ, що особливо вшановується імператорською сім’єю, яка нібито перебуває в родинних зв’язках з богами; храмовий синтоїзм – культ різних богів у храмах; домашній синтоїзм – культ богині Аматарасу з її кнотами в кожній “вірнопідданій” сім’ї.

Метою життя, згідно синтоїзму, є здійснення ідеалів предків. На відміну від буддизму, який одночасно визнають багато японців, що вбачають в ньому гарант свого потойбічного благополуччя, з синтоїзмом вони пов’язують свої надії на краще земне життя. З 1946 року синтоїзм в Японії відокремлено від держави. Формально був відкинтий культ імператора, хоч покійні імператори продовжують вшановуватися як “боги” і на їх честь в країні споруджено багато храмів.

Класичним зразком національної релігії є **іудаїзм**, поширений головним чином серед євреїв. Формування іудаїзму починається в II тис. до н.е. і відзначається, зрештою, розвитком принципово нової релігійної концепції – ідеї єдиного Бога-творця й володаря Всесвіту. Традиційну космогонічну міфологію давніх вірувань заступає вчення про створення світу творчою волею Бога та історична епопея, у центрі якої – формування народу Ізраїлю і його завіт з Яхве – богом племені іуди, яке відіграло головну роль у формуванні давньоєврейської держави. В ній він перетворюється на загальнодержавний культ, а згодом – і культ єдиного Бога. Ці уявлення відтворені у П’ятикнижжі Мойсея (Торі), що письмово зафіксувало багатовікову еволюцію вірувань євреїв.



Важливий етап у розвитку іудаїзму пов'язаний з коментуванням його священної книги Біблії законовчителями, внаслідок чого було вироблено галаха – частина Талмуду, яка регламентувала життя єврея і стала найповнішим виразом його релігії. Наріжними засадами іудаїзму є: віра в єдиного, живого, всюдисущого, ненародженого, не вмираючого і не воскресаючого Бога; віра в месію, воскресіння мертвих; необхідність дотримуватися 613 заповідей (365 заборон і 248 установлень). Здійснив комплексне формулювання їх Маймонід. Емансипація європейського єврейства у новий час спричинила до різних реформ в іудаїзмі, виникнення реформістської, консервативної, реконструктивістської його течії. Згідно з даними ООН, у сучасному світі нараховується прибіччя 14 млн. прибічників іудаїзму.

## **Тема III. С В І Т О В І Р Е Л І Г І Ї**

### **1. Характерні риси світових релігій. 2. Буддизм. 3. Іслам.**

**1. Характерні риси світових релігій.** Світовими є релігії, які долають етнонаціональні обмеженості й постають доступними для сприйняття будь-якої людини. До них прийнято відносити буддизм, християнства та іслам. Якщо становлення національних релігій відображає процес утворення незалежних держав, яким ці релігії служили ідеологічним підґрунтям, то формування світових релігій відбувається за умов розбудови “світових імперій” як їх ідеологічне доповнення. На їх змісті позначилася специфіка способу життя народів великих географічних регіонів.

Особливістю світових релігій є те, що вони своєю появою нібито супроводжують значні історичні зміни в житті великих мас людей, переважно знаменують появу феодальних відносин. Так, буддизм виник в VI ст. до н.е. в Індії і країнах Центральної та Південно-Східної Азії, коли вони, відкидаючи кастовий устрій, переходили до класових відносин. Утвердження християнства пов'язане з політичним об'єднанням Середземномор'я під владою Римських імператорів. Іслам також з'явився в роки переходу арабських племен до феодальних відносин.

Характерною ознакою світових релігій є їх міжетнічний, космополітичний характер, оскільки вони гарантують спасіння незалежно від етнічної (національної) належності їх послідовників. Так, за новозавітними повчаннями християнином міг бути і грек, і єврей, і варвар, і скіф. Своєю п'ятидесятницею – посланництвом апостолів до різних країн і земель – Христос підтвердив можливість сприйняття істин його вчення всіма народами і на їх рідній мові.

Оскільки законсервовані національними релігіями складні обрядові форми заважали спілкуватися з іновірцями, навіть формували щодо них нетерпимість, то світові релігії на перших етапах свого становлення взагалі не прагнули до своєї специфічної обрядовості, а використовували в асимільованому вигляді обряди автохтонних народів. Так, своя обрядовість в християнстві почала формуватися лише з IV століття.

Особливістю світових релігій є також те, що вони визнають рівність перед Богом всіх людей, незалежно від їхнього соціального стану. Так, буддизм постав як протидія поділу індійського суспільства на касты, який санкціонував до нього індуїзм. Для буття християнином неважливо хто ти є – раб чи вільний. Так повчали новозавітні книги.

Світові релігії також актуалізують вчення про спасіння. І хоч воно в кожній з них має свою специфіку, але їх вчення переносять ідеали кращого життя із Землі на небо, в потойбіччя. Світові релігії характеризують те, що їх засновники приходять до людей як

спасителі і як вісники благодаті для всього людства. “Ви світло світу, сіль землі”, – повчало християнство.

Відтак світовість релігії засвідчується не кількістю її послідовників, значною територіальною поширеністю чи прагненням до своєрідного зняття, синкретизування всіх раніше існуючих значних конфесій, а тим, що вони слугують засобом віросповідного зв'язку людей незалежно від їхньої етнічної, мовної, соціальної, політичної самоідентифікації.

**2. Б у д д и з м.** Ця світова релігійна система виникла в VI-V ст. до н.е. в Індії і поширилась в Південній, Південно-Східній і Центральній Азії та на Далекому Сході. Є громади послідовників буддизму в Америці, Європі (в т.ч. і в Україні). Нині в світі близько 400 млн. буддистів (з них біля 1 млн.- ченці).

Засновник буддизму – царевич Сіддхартха Гаутама. Після свого “просвітлення” він став Буддою. Від цього епітету пішла назва релігійної системи. Будду ще називають Шак'ямуні (санскр. досл. “мудрець з племені Шак'я”). З точки зору буддистської міфології Сіддхарха Гаутама був останнім земним буддою, який проповідував дхарму. Шак'ямуні як засновник буддизму — реальна історична особа, яка жила в Північній Індії. Є деякі розбіжності в датах його життя і смерті (560-480, 566-476, 563-473 до н.е.). В тибетській традиції виділяють 12 етапів життя Шак'ямуні: прийняття рішення народитися у світі людей; сходження з неба тушита; входження в лоно матері; народження; накопичення світських знань; життя в розвагах і насолодах; залишення палацу; аскетичні вправи; перемога над Марою; досягнення стану будди; проповідь дхарми; входження в нірвану. В махаяні образ Шак'ямуні має деякі специфічні риси. Так, вважається, що в світі з'явилося лише його нірманакая, в той час як самбхогакая залишилося на небі. Залежно від інтелекту слухачів Шак'ямуні проповідував різні дхарми. Індо-тибетська традиція махаяни вважає, що він зробив три т.зв. “повороти колеса дхарми”. На першому етапі він проповідував хінаяну, потім – праджняпараміту і нарешті — віджнянаваду (останні дві створюють махаяну). Шак'ямуні у віці 80 років пішов у повну нірвану (махапарінірвану).

Буддизм можна вивчати і як релігію, і як філософію, і як культурний комплекс, і як спосіб життя. Буддизм як релігія виникає на основі стародавніх релігійно-філософських вчень Індії. Основна його ідея ґрунтується на твердженні, що “життя є страждання” і що є “шлях до порятунку”.

Характерною особливістю буддизму є його етико-практична спрямованість. Стрижень змісту цієї релігії становить проповідь Будди **“Про чотири благородні істини”**. Перша істина: “існує страждання”. Його неодмінно і обов'язково зазнає будь-яка жива істота, а тому все життя є стражданням. Друга істина: “є причина страждання”, а це наше “Его”, у якого є бажання. Останні стимульовані невіглаством і приводять до дій, що створюють карму. Третя істина: “можна припинити страждання”. Повне викорінення і добрих, і поганих бажань відповідає стану нірвани, коли людина перериває процес відродження. Четверта істина стверджує: “є шлях до припинення страждань”. Цим шляхом є т.зв. “благородний восьмирічний шлях”, який складається з вірного розуміння, вірного наміру, вірної мови, вірної поведінки, вірного життя, вірного зусилля, вірного відношення, вірного зосередження. Цей шлях у буддизмі дістав назву “серединного шляху”. Розвиваючи ці істини, буддизм багато уваги приділяє розробці таких специфічних понять, як дгарма, карма, нірвана, дукха, шуньята, віджня та ін.

Буддизм прийнято поділяти на ряд течій, зокрема хінаяну (“мала колісниця”), махаяну (“велика колісниця”), ваджраяну (“алмазна колісниця”). Ці течії не є трьома

етапами в розвитку буддизму. Швидше за все вони мали спільні витoki в первісному буддизмі безпосередньо, але потім розвивалися відносно самостійно. Письмово зафіксовані канони хінаяни і перші сутри махаяни з'являються майже одночасно (1 ст. до н.е.), а перші відомі тексти ваджраяни у III ст. н.е. Ці течії, розробляючи різні аспекти первісного буддизму, не відрізняються між собою в загальних принципах.

**Хінаяна** (санскр. — “мала колісниця”, або “вузький шлях” спасіння), як напрямок буддизму, оформився внаслідок розколу останнього в I ст.н.е. Визначальний акцент у вченні хінаяни робиться на особистому спасінні, на власних зусиллях віруючих для звільнення від уз сансари. Послідовники хінаяни відмовляються від всього мирського, вважають, що досягнути святості та нирвани можна лише через чернецтво, шляхом багатьох перероджень. Хінаяна як самостійна течія була поширена в основному в Східній Індії. З часом в ній з'явилися чужі для раннього буддизму релігійні явища – пишній культ, масове паломництво до “святих місць” тощо. Хінаяністи в традиціях раннього буддизму шанують Будду не як божество, а як людину – великого вчителя, що досягнув моральної самодосконалості шляхом праведного життя і споглядання. Послідовники хінаяни мешкають у Шрі-Ланці, Південно-Східній Азії.

**Махаяна** (від санскр., досл. “велика колісниця”) — течія в буддизмі, яка дістала поширення в Тибеті, Монголії і країнах Далекого Сходу. Всі основні концепції махаяни вже існували в ранньому буддизмі. Від хінаяни махаяна відрізняється більшою релігійністю. Якщо метою хінаяни є досягнення особистого спасіння, то метою махаяни є досягнення стану ботхисатви, відмова від особистого спасіння заради допомоги всім живим істотам, щоб привести їх до визволення. В махаяні по-новому розглядається концепція Будди. Реальний Шак'ямуні — це тільки втілення вічного світового принципу, знаряддя цього принципу. Кожна жива істота має природу Будди. Відтак кількість будд – безмежна, але існує їх внутрішня єдність – Трікая. В махаяні створено свій пантеон ботхисатв.

Одним із організаційно незалежних різновидів махаяністського напряму буддизму, що склався в Тибеті в VII-XIV ст. внаслідок проникнення сюди махаяни і тантризму, поєднання їх з релігією тибетців бон-по (форма шаманізму) є **ламаїзм**. Його засновником був тибетський лама Цзон-каба (кін. XIV-поч.XV ст.). В XVI ст. ламаїзм поширюється серед монголів, а в XVII ст. проникає на територію Росії, де знаходить послідовників серед бурятів, тувинців і калмиків. Зберігаючи основні буддистські положення, ламаїзм водночас має специфічні особливості, насамперед в ускладненій обрядовості, в масовому поширенні інституту лам, в підвищеному пошануванні їх, в беззастережній покірності, яка вважається головною чеснотою. Старший син в кожній родині послідовників ламаїзму, як правило, посвячується в лами. Звідси і величезна кількість ламаїстських (тибето-буддистських) монастирів. Особливе місце у ламаїзмі відводиться прийдешньому Будді — Майдарі, який покарає грішників й нагородить за релігійні заслуги гідних, встановить справедливе життя. Розроблено вчення про “10 чорних гріхів” і “10 білих чеснот” як основу моралі. Моляться в ламаїзмі, обертаючи наповнені молитовними текстами і святою літературою барабани, що замінює багаторазове виголошення молитов і заклинань. Сьогодні в тибетському буддизмі існує декілька шкіл, єдиних у своїй основі, але різних у способах повчань. Найвідоміші з них: н'інма, каг'ю, сак'я, гелуг. Нинішній глава ламаїзму — вищий духовний авторитет всього світового буддизму Далай-Лама XIV після вигнання із своєї історичної батьківщини Тибету проживає в Індії .

Основним загальнобуддистським священним джерелом є **Тіпітака** (“Три кошики”) – збірка канонічних текстів мовою палі хінаянської школи тхеравади, зафіксованих письмово в I ст. до н.е. на острові Цейлон.

**3. І с л а м.** Однією із світових релігій є іслам (араб. — покірність, віддання себе Богу). Виник він у VII ст. в Аравії і багато в чому визначив історію, ідейне і культурне життя значної частини населення Азії, Африки й частково Європи в середні віки, новий і новітній час.

Засновником ісламу є **Мухаммед** (бл. 570-632), який постає як “посланець Аллаха”, головний і останній пророк істинної віри. Збереглося дуже мало відомостей про дитячі та юнацькі роки Мухаммеда. Достовірно відомо, що він рано став сиротою і виховував його дядько Абу Таліб, який брав хлопчика в поїздки за торговельними справами у Сирію. В цих поїздках Мухаммед познайомився з новим для нього світом християнських, іудейських та інших релігійних громад. Розповідають, що коли Мухаммед перебував у печері Хіра, під Меккою, йому з’явився ангел з наказом нести людям істинне слово — слово Аллаха, тобто Коран. В 610 році, коли Мухаммеду було приблизно 40 років, він одержав перше одкровення від Аллаха. В 8-й день священного місяця зу-ль-хаджжа у 632 році Мухаммед разом із сім’єю відбув “велике паломництво” в Мекку, що увійшло в історію як прощальне. Через три місяці після паломництва Мухаммед помер.

Характерною ознакою ісламу є його роль як соціального і культурного регулятора. В мусульманській спільноті всі сторони життя людини і суспільства регламентовані релігією. У власне релігійному плані народження ісламу пов’язане як з впливом і розвитком монотеїстичних релігій — іудаїзму і християнства, так і з еволюцією релігійної свідомості жителів Аравії. В цю ж епоху виникають нові форми суспільного і духовного життя, активно йде процес етнічної і культурної консолідації арабів, формується єдина арабська мова.

Переважна увага рання мусульман до питань права і зовнішньої обрядовості знайшла відображення у **п’яти стовпах віровчення**: визнання єдиного Бога – Аллаха і пророчої місії Мухаммеда; п’ятиразова щоденна молитва (салят); дотримання посту Рамадан (саум); обов’язкова пожертва на користь бідних (зак’ят) і паломництво до святинь, насамперед Мекки (хадж).

Ідейні розходження серед мусульман призвели до того, що вже у середині VIII ст. в ісламі утворилось не менше п’яти основних релігійно-політичних угруповань. Це – харіджити, шиїти, мурджити, мутазиліти і суніти. Кожне з угруповань відстоювало своє вчення як єдино вірне, звинувачуючи своїх супротивників у відході від істинної віри.

Домінуючим напрямком ісламу є **сунізм**. Його послідовники називають себе ахль ас-суна (люди суні) і вважають, що саме вони дотримуються традицій пророка Мухаммеда. Суніти визнають не лише Коран, а й святість Суні. Формально сунітом вважається той, хто визнає перших чотирьох правовірних халіфів і правдивість збірок хадисів. В галузі теології головна різниця сунізму від шиїзму полягає в тому, що він не визнає можливості якогось посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда, заперечує ідею про особливу природу Алі і право його нащадків на імamat, управління громадою. Сунізм відрізняється від шиїзму також в принципах юридичних рішень, характері свят, ставленні до іновірців, у деталях молитви тощо. В сунізмі утворилися і набули поширення чотири релігійно-юридичні школи: халіфітська, маліхітська, шафіїтська, ханбалітська. Священними містами сунітів є Мекка і Медина.

Як релігійний напрям, сунізм не є централізованим. Наприкінці XVIII і в XIX століттях в сунізмі розвинулися різні релігійно-політичні течії (напр. ваххабізм). У XIX-XX ст. з’явилися реформаційні і модерністські напрями.

**Шіїзм** (від арабськ. ші'а – угруповання, партія), виникнувши як політична течія у др. пол. VII ст. в Іраці, в VIII ст. поширився переважно в Ірані, сприйнявши при цьому деякі елементи віровчення і культу зороастризму, митраїзму і буддизму. Засновниками шіїзму вважається група прихильників Алі – двоюрідного брата Мухаммеда, яка домоглася обрання Алі халіфом. Шіїти визнають 12 імамів з числа прямих нащадків Алі. Дванадцятий законний імам, як вчить шіїзм, народився у 873 році, але опісля таємно зник і має ще, згідно волі Аллаха, з'явитися у ролі спасителя. Тоді нібито й настане вік соціальної рівності й справедливості. Право самостійності з релігійних і правових питань – іджтихад – шіїти зберігають за муджтахідами “таємного імама”. Як і суніти, шіїти визнають Коран “божественним одкровенням”, але вважають, що в османовій його редакції відсутні аяти, які мають відношення до Алі. Тому в шіїзмі Коран доповнюється ахбаром – Святим Переказом. Обряди шіїтів мало чим відрізняються від обрядів сунітів. Поруч з хаджем вони здійснюють також паломництво в місця, що пов'язані з ім'ям шіїтських імамів, відзначають на честь останніх спеціальні свята. Шіїти вірять у можливість переселення душ, вважають, що в тілах імамів втілилася пророча душа Мухаммеда. “Прихованого імама” шіїзм визнає як верховного правителя всіх шіїтських держав, а царствующих владик розглядає лише як його представників на землі. В наш час шіїзм поширений переважно в Ірані, Іраці, Йємені.

Проблема правочинності стала однією з центральних проблем мусульманського богослов'я. Теократичний характер вчення Мухаммеда й досі є ідеалом “мусульманського правління”, стверджує неподільність духовної і світської влади в руках глави мусульманської громади.

Ототожнення релігійного і національного у масовій свідомості мусульман, з одного боку, і уявлення про мусульманську єдність, засновану на головній ідеї ісламу про єдинобожжя, з іншого, зумовили формування теорії “ісламського шляху” розвитку. У сучасному світі ці ідеї пропагуються багатьма міжнародними організаціями (Організація ісламської конференції, Всесвітній ісламський конгрес та ін.).

**В Україні** нині існує біля 1100 громад мусульман. Переважним регіоном поширення ісламу в Україні є Крим (952), що пов'язано історично з 1242 роком, коли Крим був завойований татаро-монголами і увійшов до складу Золотої Орди. Оскільки хани Золотої Орди були сунітами, то в Криму набув поширення сунізм як одна з течій ісламу. У XV ст. у зв'язку з розпадом Золотої Орди в Криму виникло самостійне Кримське ханство, яке з 1475 року ввійшло до складу Османської імперії. На чолі мусульманського духовенства Кримського ханства був муфтії як вища духовна особа після халіфа – турецького султана. Всім життям релігійної громади керував імам. У XVIII ст. тільки в Бахчисараї було 32 мечеті. Відкривалися мектеби і медресе. У

60-х роках XIX ст. в Криму було 23 медресе і 131 мектеб (школа початкової освіти). У 1774 Кримське ханство після війни Росії з Туреччиною отримало самостійність, але у 1783 році вона була втрачена і Крим був приєднаний до Російської імперії, яка утискувала татар, що сповідували іслам, не лише економічно, а й духовно. У др. пол. XIX століття Крим залишило 161 тис. татар. У 1917 році татари склали лише 36,6% сільського і 11,3% міського населення. В цей же час розгортається в Криму дискусія між кадимістами (прихильниками догматичного ісламу) і джадідами, які виступали за реформу старої системи мусульманської освіти, за європейський одяг і побут, політичні реформи. Зазнавало утисків татарське населення Криму і за часів Радянського Союзу. У травні 1944 року з Криму було виселено 188626 татар. Нині йде процес їх повернення до Криму і відродження мусульманських релігійних громад. Мусульманські громади України діють в структурі чотирьох об'єднань – Духовного управління мусульман України (ДУМУ),

Незалежного Духовного Центру МУ, ДУМ Криму, Об'єднання незалежних організацій мусульман.

## Тема IV. ХРИСТИАНСТВО

### 1. Ісус Христос як засновник нової релігії. 2. Джерела появи

### християнства. 3. Поділи християнства. 4. Основні течії

### християнської релігії.

**Християнство** — найчисленніша нині світова релігія. Вона має понад 2 млрд. своїх послідовників, які належать до великого різноманіття його конфесійних спільнот. З'явилося християнство в I столітті у східних провінціях Римської імперії внаслідок проникнення сюди ідей ряду месіаністських сект іудаїзму. Свідченням того, що християнство як релігія сформувалося в єврейській діаспорі, є факт написання його священних книг – Нового Завіту Біблії давньогрецькою мовою, яка була у вжитку у діаспорних євреїв, відсутність згадки про них в книзі єврейського історика I століття Йосифа Флавія “Іудейські війни”, відсутність звернення до християнських громад з іудейських територій в книзі Одкровення Івана Богослова та ін.

**1. Ісус Христос – засновник нової релігії.** Згідно з християнським вченням засновником нової релігії є Ісус Христос – Син Божий, який з волі Батька-Бога зійшов з небес на Землю, влюдився через народження його Дівою Марією, дав людям заповіді Нового Завіту, прийняв страждальницьку смерть з метою спокути першородного гріха, воскрес і вознісся на небо і, як невід'ємна іпостась Святої Трійці, зайняв своє місце справа від Батька і має ще раз прийти у світ для здійснення страшного суду.

За християнським віровченням, засновником цієї світової релігії є Ісус Христос (від грецьк. Christos – помазаник, месія). Більшість християнських церков, окрім монофізитських, вшановують Ісуса Христа як боголюдину. В новозавітній літературі (зокрема в Євангелії від Матвія) говориться, що дружина плотника Йосипа Марія чудово зачала від Духа Святого і, залишившись непорочною, народила у Віфлеємі Ісуса. Щоб зберегти дитя від переслідувань царем Іродом, сім'я за порадою архангела Гавриїла відправилася в Єгипет. Після повернення звідти в Галілею Ісус був хрещений Іваном Хрестителем і почав активну пропаганду свого вчення. Допомогали йому в цьому 12 учнів, названих апостолами.

Зражений своїм учнем Іудою, Ісус був засуджений синедріоном (іудейським судом) до смерті – розп'ятий на хресті, а опісля був похований в печері. Після суботи він воскрес. Християни вірять у друге пришестя Ісуса Христа. Проте не всі вони однаково уявляють Спасителя. Так, іудео-християни вважають його сином Йосипа, монофізити не визнають людську природу Ісуса Христа. Цельс і Талмуд дають версію Ісуса Христа, яка не співпадає з офіційною християнською. Ісус, нібито, був незаконним сином пряхи Марії та римського солдата Пантери. Уява про Ісуса Христа в християнській свідомості змінювалася протягом I-III ст. Якщо в найраннішій новозавітній книзі Одкровенні св.Івана Богослова (68-69 рр.) Ісус Христос – небесна істота, то вже в Євангеліях знаходимо описання його земного життя.

Окрім **богословської**, існують інші версії Ісуса Христа. Посилаючись на суперечливість його описання в новозавітній літературі, мовчання відомих діячів I ст. в своїх творах про Ісуса Христа, ряд дослідників вважають його **міфічною особою**. Багато

дослідників визнають **історичну основу** образу. Відома для свого часу особа – “праведна людина”, “вождь заколоту”, проповідник – з часом здобула риси Спасителя, була наділена його шанувальниками надприродними властивостями. Додатково аргументи для історичної школи дали кумранські рукописи. Страчений першосвящеником “наставник праведності” громади, згідно вчення есенів, воскресне і буде судити всі народи. До того ж, в останніх розділах Євангелія від Матвія описується перепоховання тіла Ісуса, чим історична школа з’ясовує появу версії про його воскресіння як просто пущений слух.

З точки зору **космічної концепції**, Ісус Христос – це реальний пришелець із інших світів, якого земляни наділили надприродними властивостями. Про це свідчить, нібито відсутність описання дитячих і юнацьких років його життя в ранніх Євангеліях Марка та Івана, поява на небі нової зірки – Віфлеємської, з’явлення Ісуса Христа, зокрема в Євангелії від Івана, про достовірність існування на небі його “батька небесного”, зображення на деяких іконах об’єктів, що нагадують своєю формою ракету, й розміщення в них Ісуса Христа, малювання на головах святих німбів-скафандрів тощо. Багато інших космічних елементів утримує Апокаліпсис та Євангеліє від Івана.

Незважаючи на різнобій в розумінні природи Ісуса Христа, всі названі концепції визнають його засновником нової релігії.

**2. Джерела появи християнства.** Християнство як світова релігія з’явилося тоді, коли “прийшла повнота часу” і Бог зміг послати на Землю сина свого (Гал. 4:4). Цю **повноту часу підготували** три народи – римляни, греки і євреї. Внесок римлян є політичний. Завоювавши і об’єднавши в одній державі всі народи, які жили на берегах Середземного моря, вони цим виробили в них почуття єдності, необхідності підпорядковуватися одному Закону. На зміну місцевим релігійним культам прийшло християнство, що об’єднало їх ідеєю єдиного Бога-Спасителя. Давні греки створили духовний ґрунт для поширення християнства, дали йому універсальну мову, на якій писалися новозавітні книги і на яку було перекладено і Старий Завіт Біблії. Переклад цей називається Септуагінта Грецькі філософи створили вчення, які зруйнували старі політеїстичні вірування, формували неприязнь до земного світу як лише тіні істинного світу, в якому існують вищі ідеали. Але їх філософія не вела до Бога як особистості, взагалі не виявила якусь свою життєздатність. Зруйнувавши політеїстичні світобачення, вона створила той духовний вакуум, який заповнило християнство. Давні євреї релігійно підготували появу християнства. Зародившись в єврейському середовищі, християнство запозичило від іудаїзму весь канон його священних книг – Старий Завіт, його Бога і святих, моральний канон – Десять заповідей Мойсея, багато елементів культу. На формування самобутності ідеології християнства великий вплив мали різні месіаністичні іудейські секти. Найбільшу роль в цьому зіграла громада есенів або кумранітів

**Ессени** – члени релігійної громади, яка існувала на березі Мертвого моря в долині Кумран у II ст. до н.е. – I ст. н.е. Хоч кумраніти й сповідували іудаїзм, проте вони не визнавали першосвящеників, себе називали “синами світла”, вірячи в те, що сутичка із “синами тьми” призведе їх до перемоги над злом. Кумраніти жили замкнутою громадою, яка називалася “Новий завіт”. Вони не підтримували ніяких зв’язків з містами із-за “зіпсованості” їх мешканців. В громаді була сувора дисципліна. Кумраніти засуджували рабство, ввели спільність майна, сумісну працю, обов’язкове вивчення своїх “священних книг”. Режим життя в їх громаді був близьким до монастирського. Засновником громади кумранітів вважався якийсь переслідуваний “нечестивим жрецем” “вчитель праведності”, “наставник мудрості”, в прихід якого на Землю кумраніти глибоко вірили. Сюжетне описання життя цього “вчителя” в кумранських книгах й Ісуса Христа в Новому Завіті

значною мірою співпадає. До того ж, кумраніти засновника своєї громади називали Христом, тобто Спасителем.

Вчення кумранізму відіграло велику роль у формуванні ідеології раннього християнства. Характерно, що як кумраніти називали себе “синами світла”, то так само і християни називаються в новозавітних книгах. Їх поєднує також ідея спільності майна, заперечення шлюбу і сім’ї, ряд обрядів і звичаїв, зокрема хрещення.

Проте для раннього християнства не є характерним той дуалізм (боротьба світла й п’тьми), який притаманний ідеології Кумрану, та строга регламентація діяльності своїх членів, яка характерна для кумранської громади. У вченні кумранізму відсутні ті догмати (Трійці, втілення та ін.), які є основою християнської релігії. Кумранізм – це іудейська секта з яскраво вираженою ідеєю винятковості й обранності єврейського народу. Кумранітство скоріше є перехідною сходинкою від іудаїзму до християнства, ніж ранньохристиянською громадою.

Одним із теоретичних джерел християнства була **філософія Філона** Александрійського (20 р. до н.е. – 50 р.н.е.), зокрема його вчення про Логоса-Сина Божого як посередника між Богом і людьми. Формування християнської догматики і культу відбувалося протягом декількох століть. Первісне християнство не знало уявлень про Трійцю, першородний гріх, боговтілення, хрещення та ін., не мало строго лімітованих обрядових дійств. Тривалий час різні регіональні християнські об’єднання вели між собою дискусії з приводу витлумачення деяких догматів, зокрема Трійці, ставлення до обрядів, принципів організації християнської церкви.

З II ст. управління об’єднаннями християн переходить до єпископів. З III ст. вищим органом влади християн стали з’їзди єпископів — собори. Нікейський (325) і Константинопольський (381) собори затвердили Символ віри християнства. В V-VIII століттях ще відбулося п’ять загальнохристиянських соборів, які зіграли помітну роль у формуванні віровчення нової релігії. З II ст. на провідну роль у християнстві стали претендувати єпископи Риму.

При імператорі **Константині в 324 року християнство стало державною релігією**. Завдяки космополітичному характеру свого вчення, відсутності на ранніх етапах розвитку закріплених форм культу, абстрактності суспільно-політичних і моральних принципів, нівелюванню соціальної нерівності та ін. християнство з часом стало світовою релігією. Для нього тоді неістотним було те, хто ти є – еллін, іудей чи скиф, раб чи вільний, виконуєш іудейські обряди, а чи ж ні.

**3. Поділи християнства.** В організаційному відношенні християнство ніколи не було єдиним. Проте з перших десятиліть свого формування як нової релігії, що засвідчують Послання апостолів, християнство не було однорідним. Так, вже в Одкровенні Івана Богослова згадуються різні групи християн, зокрема николаїти, прибічники Валаама, пророчиці Єзавелі. Однією з ранніх християнських сект були іудео-християни, тобто ті християни, які повністю не порвали з іудаїзмом і дотримувалися ряду іудейських обрядів. Себе вони називалися “єбіонітами” (жебраками), “євреями”, “назореями”. **Іудео-християни** проповідували цілковите зречення від світу, чекали другого пришестя, засуджували багатство, вшановували Ісуса Христа як праведну людину, на яку при хрещенні зійшов дух Божий.

В II ст. серед християн поширюється гностицизм, секта монтаністів. В III-IV ст. кількість християнських сект збільшується, з’являються секти донатистів, агностиків,



поширюється аріанство. В боротьбі цих груп відточувалися принципи ортодоксального християнства.

**В 1054 році відбувся його поділ на православ'я і католицизм**, а в XVI ст. із останнього, внаслідок Реформації, сильного антифеодального і антикатолицького руху в Європі, виділилася протестантська гілка, яка являє собою велику сукупність різних течій. В свою чергу православ'я, поділяючись на ряд автокефальних церков, також породило у своєму середовищі численні секти і напрями.

Поділ Римської імперії на Західну і Східну, який відбувся в 395 році, поклав початок розколу християнства на православ'я і католицизм. Йшла боротьба між владиками Константинополя і Риму за право домінування в християнському світі. Особливої гостроти ця боротьба набрала в IX столітті, коли вони не змогли поділити владу над Болгарію. Зрештою в 1054 році відбулося взаємне прокляття, яке майже на тисячоліття виключило будь-які контакти між Патріархом Константинопольським і Папою Римським. Оскільки Східне християнство не вносило ніяких змін ні в догматику, ні в канони чи обряди раннього християнства, то воно перебрало на себе назву православ'я. Західне християнство прагнуло утвердити себе як вселенську (кафолічну) церкву, посилаючись на те, що першим папою в Римі був апостол Петро, на якому Христос збудував свою церкву. Саме тому воно стало називатися католицьким.

Відзначаючи той факт, що і православ'я і католицизм є християнством, бо ж вони ґрунтуються на одному і тому ж Символі віри і рішеннях перших Семи Вселенських Соборів, визнають Біблію як свою священну книгу, вкажемо тут на ті особливості догматичного, канонічного і обрядового характеру, які їх відрізняють.

**А) Відмінності догматичного характеру.** Насамперед різнить ці течії християнства розуміння сходження Духу святого (спір про *filioque*). Якщо православні твердять, що він сходить лише від Бога-Батька, то католики вважають, що він сходить також і від Бога-Сина. Окрім раю і пекла у католиків є вчення про чистилище, куди душа попадає відразу після смерті людини. За земні гріхи можна відкупитися, придбавши необхідну кількість індульгенцій. Такого у вченні православних немає. Окрім цього, католики також прийняли догмат непорочного зачаття Марії (1854 р.) і догмат непогрішимості Папи (1870 р.).

**Б) Відмінності канонічного характеру.** Католики, на відміну від православних, визнають верховенство Папи і мають Ватикан за свій світовий духовний центр. У православних хоч Патріарх Константинопольський і вважається Вселенським, але він лише перший за рангом серед глав інших православних церков. Православ'я роз'єднане на більше двох десятків автокефальних церков і не має свого вселенського центру. У католиків, окрім трьох історично усталених ступенів священства – диякони, пресвітери (іереї) та єпископи, є ще й четвертий -кардинали. Якщо в останніх наявна заборона священникам одружуватися (вони мають дотримуватися цілібату), то православний не одержить священничий сан без одруження або прийняття монашества. Православні визнають лише перші сім Вселенських соборів. Нові вони не спромоглися провести. То в католиків їх уже понад двадцять. Католики, до того ж, визнають латинську мову як канонічну.

**В) Обрядова відмінність.** Якщо в православ'ї хрещення має відбуватися через занурення у воду, то в католицизмі – через обливання. Обряд миропомазання православний священник здійснює під час хрещення, а католицький (і то лише єпископ) – під час обряду конфірмації десь у 7-12-річному віці. У православ'ї і клір і миряни

причащаються водночас хлібом і вином ( тілом і кров'ю Христа), в католицизмі миряни причащаються під час таїнства євхаристії лише тілом Спасителя, клір – тілом і кров'ю. Католики мають як канонічний чотириконечний хрест, православні – шестиконечний. Православні хрестяться трьома пальцями (на честь святої Трійці), католики – п'ятьма, що символізують рани Христа під час його розп'яття. Якщо католики абсолютизують в своїй обрядовій практиці страсті Ісуса Христа, то православні возвеличують його воскресіння, а відтак поєднання землі з небом.

**4. Основні течії християнської релігії.** Віровчення **католицизму** ґрунтується на Святому Письмі, переказі Отців церкви III-V століть. Право тлумачити Біблію у католицизмі визнається лише за віронавчальною владою Церкви начолі з Римським папою. До джерел віровчення течії належать також ухвали соборів цієї церкви, настанови, повчання, енцикліки римських пап. Найважливішим віросповідним документом є “Сповідання католицької віри”, прийнятий Тридентським собором (1545-1563). Нікео-Константинопольський Символ віри та постанови перших семи Вселенських соборів католицизм доповнив у VI столітті додатком про сходження Святого Духа “і від Сина”.

Особливе місце в католицизмі займає вшанування Богородиці. Тут, окрім догмату про вільність від первородного гріха Діви Марії із-за непорочного її зачаття, важливим є прийнятий католиками догмат про тілесне вознесіння Богородиці на небо (1950 р.). У зв'язку з цим у католицизмі сформувався спеціальний напрям теології — Маріологія.

Центр римо-католицької Церкви – Папська держава Ватикан, що розташована на території Риму і є з 1870 року офіційною резиденцією Пап і Римської курії, має всі державні атрибути, в т.ч. дипломатичні відносини з більш як 140 країнами світу. Главою Католицької Церкви нині є Папа Іван Павло II. При Папі існує уряд (Римська курія), який очолює кардинал – статс-секретар. Для вирішення церковних справ у Ватикані існує ще дорадчий орган – синод, утворений рішенням II Ватиканського Собору (1962-1965). Цей Собор взяв курс на аджорнаменто, тобто оновлення, осучаснення Церкви. Гасло аджорнаменто започаткувало широку програму динамізації її соціального вчення, наближення Церкви до сучасного світу шляхом осучаснення теології, пом'якшення доктрин, модернізації культу. Церква засвідчила свою чуйність до нерівності й несправедливості, виступила за діалог з іншими конфесіями і церквами, стала активно обстоювати мирний розвиток суспільства тощо. Ватикан має широку мережу університетів, академій (в т.ч. Папську академію наук), коледжів і семінарій. Важливу роль в своєму функціонуванні католицька Церква відводить чернецтву. Воно організоване в ордени, які спеціалізуються у місіонерській діяльності, поєднуючи її з різними формами освітництва, виховання, добродійності. Найвпливовішими чернечими орденами є домініканці, францисканці, бернардинці, єзуїти. Католицизм є найчисленнішою за кількістю вірних течією у християнстві. Їх нараховується десь 1200 млн. осіб.

**Православ'я** має біля двохсот мільйонів своїх послідовників, головним чином у країнах Східної Європи і Близького Сходу. Склалося православ'я на території Візантії, а самостійною течією в християнстві офіційно стало в середині XI століття. Воно зазнало на собі впливу особливостей історичного розвитку Візантійської імперії. Одна з характерних рис православ'я – прихильність до традиційного християнського догматичного базису і культу. Віровчення його ґрунтується на двох головних джерелах – Святому Письмі (Біблія) та Священному переказі (рішення вселенських і помісних соборів IV-VIII ст.ст., праці Отців церкви). Догматика православ'я, як і всього християнства, викладена в Нікео-Константинопольському Символі віри (IV ст.), який визнає триєдність Бога, боговтілення, спокутну жертву Ісуса Христа, потойбічне воздаяння та ін. Велике значення в православ'ї надається обрядності, центральною складовою якої є сім християнських таїнств. Особлива

роль тут відводиться культу святих, вшануванню ікон, церковним святам, постам. Православ'я має чоловічі та жіночі монастирі. На відміну від католицизму, православ'я не має свого єдиного світового центру, представлене понад двадцятьма автокефальними і автономними православними церквами.

Незважаючи на проголошений принцип вірності історичним традиціям, а відтак право(вірно)–славної, сучасні богослови і церковні діячі цієї християнської течії також оновлюють своє віровчення і культ, намагаються подавати божественні істини, як вони кажуть, “відповідно до вимог часу”. Православні церкви підтримують активні взаємні контакти, беруть участь в миротворчій, благодійницькій, культурно-освітній діяльності, а також в єкуменічному русі. Останнім часом кількість православних в світі постійно зменшується. За різною статистикою їх десь 130-250 мільйонів.

Найбільшою у світовому православ'ї є **Російська (з 1943 – Руська) православна церква**. З'явилася вона в неканонічний спосіб, без попередньої згоди на те Константинопольського Патріархату, на базі російських північних епархій Київської митрополії, висвяченням у Москві в 1589 році Собором російських ієрархів на патріарха митрополита Московського і всієї Русі Іова. У 1686 шляхом симонії РПЦ неканонічно приєднала до себе Київську митрополію, знищивши з часом більшість прогресивних традицій Українського Православ'я, які склалися протягом IX-XVII століть його автономного існування а структури Константинопольської Церкви.

Особливістю РПЦ є прийняття і освячення традицій візантійського консерватизму та цезаропапізму. Останні, зокрема, сприяли відміні в Московії патріаршества і запровадженню у 1721 році Правлячого Синоду РПЦ як церковного уряду начолі з обер-прокурором, секуляризації у 1764 церковних володінь та ін. Все це перетворило РПЦ у державну церкву, а православ'я – в офіційну ідеологію російського самодержавства, духовний засіб обґрунтування російського колоніалізму. Вірність владі Церква виявила і в радянські часи. З 1990 року РПЦ очолює патріарх Алексій (Рідігер). Наступив період відродження православ'я в Росії, чому сприяє перетворення РПЦ в фактично державну релігію цієї країни.

Третім напрямком християнства є **протестантизм**. Назва течії пов'язана з “протестацією” 6 князів-лютеран і представників 14 німецьких міст з приводу посягань католицької партії (Шпейєрський рейхстаг, 1529 рік) на принцип свободи віросповідання. Ранні протестантські течії – лютеранство, кальвінізм, англіканство, що утворилися в XVI столітті, дали поштовх появі анабаптизму, меннонітства, антитринітаризму, соцініанства. Пізній протестантизм (кінець XIX- XX ст.) пов'язаний з пієтизмом і виникненням методистів, баптистів, квакерів, мормонів, адвентистів, свідків Єгови, п'ятидесятників та інших течій. Наявні загальні віросповідні принципи, які поєднують певною мірою різні течії протестантизму. Всупереч претензіям церкви на посередницьку роль між людиною і Богом, протестантизм особисту віру визнав єдиним шляхом спасіння, Біблію – єдиним джерелом Одкровення, заперечивши водночас необхідність священних переказів. Через ідею Богом даної благодаті обґрунтовано принцип загального священства віруючих, відкинуто інститут чернецтва, закладено основи демократизму церковного життя (автономність громади, виборність і підзвітність священика). Оздоблення молитовних споруд спрощено, богослужіння зведено до проповідей, молитов, співу. Протестантами залишено лише два християнських таїнства (хрещення, причащення). Поклоніння іконам, мощам, святым відкинуто.

Протестантизм не має якогось єдиного світового центру. Ранні і частина пізніх течій беруть участь в єкуменізмі, суспільно-політичному і культурному житті.

Протестантизм поширений на всіх континентах, особливо в Північній і Латинській Америці та Європі.

Третій етап у розвитку протестантизму пов'язаний з діяльністю тих християнських течій, які нині в сукупності часто називають неохристиянством. Серед них Новоапостольська церква, Церква Христа, велике різноманіття харизматичних спільнот, Сім'я та ін. Характерним для них є не лише зміна форм проведення богослужінь, а й прагнення відродити витокове християнство, без тих змін і доповнень, які внесли в нього Собори, Отці Церкви та ін. З врахуванням послідовників харизматичних церков протестантів нині у світі десь 750-800 мільйонів. Кількість їх постійно зростає.

## **Тема V. ВІРОВЧЕННЯ І КУЛЬТ ХРИСТІАНСТВА**

**1. Біблія – віроповчальне джерело християнства. 2. Символ віри християнства. 3. Моральна концепція християнства. 4. Обрядова система християнства.**

Незважаючи на свою конфесійну строкатість, християнство є цілісною культурно-релігійною традицією. Ця цілісність зумовлюється визнанням Біблії як єдиного віроповчального джерела, прийняттям Нікео-Константинопольського Символу віри як спільної догматичної основи, а Заповідей Мойсея і Заповідей Блаженства – як єдиного морального канону.

**1. Біблія – віроповчальне джерело християнства.** Священною книгою християнства є Біблія (з грецьк. *Biblia* – книги). Формувалася вона протягом 1 тис. до н.е.- II ст. н.е. шляхом відбору, редагування та написання текстів, які вважаються богонатхненними. Якщо її Старий Завіт визнають священним писанням іудеї і християни, то Новий – лише останні. В основі назви “завіт” лежить біблійна ідея про угоду, союз (завіт) Бога із своїми вірними. Мовами Біблії є давньоєврейська та арамейська у Старому і давньо-грецька у Новому Завіті.

Як одна з найзначніших збірок сакральних творів, Біблія вирізняється величезною жанровою та тематичною різноманітністю. Тут знаходимо і виклади міфологічних систем, і історичні оповіді. Вона вміщує філософсько-етичні твори, релігійну публіцистику, містичні писання і ліричну поезію. Саме тому Біблія постає не лише як священна книга, а і як культурна та історична пам'ятка.

Кожна з частин Біблії ділиться на окремі книги. Різні течії християнства по-своєму формують біблійний канон, а тому в їх виданнях маємо різну кількість книг. Так, в католиків їх 72, в православних – 77, в протестантів – 66. Всі вони до Нового Завіту відносять 27 книг – 4 Євангелія (від Матвія, Марка, Луки та Івана). 21 Послання апостолів (14 з них – ап. Павла), Дії апостолів та Одкровення Івана Богослова. Окрім канонічних біблійних творів є ще й апокрифічні. Це ті, які виникли в лоні біблійної традиції, але не ввійшли до жодного з варіантів канону. Ними, зокрема, є Премудрості Соломонові, книги Товіт, Ісуса сина Сирахова, книги Маковеїв та ін. Найчисельнішою є група апокрифічних Євангелій. Їх – до 50. Тут є Євангеліє Фоми, Петра, Юди Іскаріота, Якова, Євангеліє досконалості, істини та ін.

В **Старому Завіті** відповідно до його змісту виділяють чотири групи книг: П'ятикнижжя Мойсееве, історичні, пророцькі та учительні. Головною проблемою П'ятикнижжя є угода давніх євреїв з Богом та правдиве виконання ними божественних настанов – Закону, який у вигляді 10 заповідей дав їм Господь-Бог через пророка Мойсея

на горі Синай. Історичні книги сакралізовано висвітлюють реальні близькосхідні події майже всього першого тисячоліття до н.е. Пророки в своїх книгах піднімають питання відповідальності євреїв як богообранного народу перед Богом за виконання ними умов Завіту, твердять, що духовне оновлення прийде в світ лише через численні випробування. В поетичних творах Біблії маємо релігійно-філософське, художньо-естетичне, морально-етичне осмислення місця людини в її суспільному бутті та її відносин з Богом.

Але якщо лейтмотивом Старого Завіту є сакралізована історія єврейського народу, то **Новий Завіт** вже говорить про освячення своєю постійною присутністю Богом-Творцем і його сином Ісусом Христом історії кожного народу і кожної окремої людини. Кульмінаційною подією всієї біблійної історії є відтворена в Новому Завіті діяльність на Землі Ісуса Христа як Божественного Месії. Згідно християнського вчення, жертва Ісуса Христа є Божою жертвою, що спокутує першородний гріх, дає людству надію на краще майбутнє, на оновлення Завіту з Богом і зрештою – містичний шлях до спасіння. Образ Христа-Спасителя єднає Новий Завіт із старозавітною традицією очікування месії, який, згідно з книгами пророків, має прийти до іудеїв.

Якщо Євангелія (благовіствування) розповідають про земне життя Ісуса Христа, то в Посланнях маємо, з чітким формулюванням сутності християнського вчення, листування апостолів з християнськими громадами. Зокрема апостол Павло, відзначивши значення даного Богом Закону для підготовки людства до спасіння, наголосив, що після Христової жертви людина спасається вірою в Христа та любов'ю до Бога і ближнього. Апостол Павло визначив також практичні засади соціальної поведінки християн (коритися господарям своїм, визнавати державу як Божий витвір тощо). Книга Дій апостолів розповідає про містичне виникнення християнської Церкви та про початок місійної діяльності учнів Христа. Зразком християнської есхатологічної містики є Одкровення. Тут йдеться про неминучість останньої битви Бога з Дияволом, торжество Христа і перемогу його над Антихристом, встановлення тисячолітнього царства, оновлення неба і Землі.

**2. Символ віри християнства.** Ядром християнського віровчення є догмати – істини, які, згідно вчення Церкви, мають Божественне походження і виражають внутрішню сутність цієї світової релігії. Беззастережне сприйняття істинності догматів є необхідним для кожного християнина. Основні догмати християнства формувалися та проголошувалися на перших його семи Вселенських соборах ( IV – VIII століття). Скликати Перший Вселенський Собор в м. Нікеї в 325 році спонукала необхідність здолати вчення Арія, який відкидав Божественну сутність Христа, вчив, що Син Божий є творінням Божим. На Другому Соборі в 381 році у Константинополі було засуджене вчення єпископа Македонія, який відкидав Божественну сутність Святого Духу. На двох цих Соборах було укладено Символ віри, який чітко визначив віросповідні формули християнської релігії. Кожний з дванадцяти його членів являє собою догмат віри:

1. Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця не ба і землі, всього видимого і невидимого. 2. І в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого Єдинородного, що від Отця народився перше всіх віків. Світла від Світла, Бога істинного від Бога істинного, рожденного, не сотворенного, Єдиносущого з Отцем, що через нього все сталося. 3. Він для нас людей, і для нашого спасіння зійшов з небес, і тіло прийняв від Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком. 4. І розп'ятий був за нас при Понтії Пілаті, і страждав, і був похований. 5. І воскрес на третій день, за Писанням. 6. І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця. 7. І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царству Його не буде кінця. 8. І в Духа Святого, Господа Животворящого, що від Отця (так у православних, а у католиків – і Сина. – А.К.) походить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава, що говорив через пророків. 9. В єдину, Святу Соборну і Апостольську

Церкву. 10. Визнаю одно хрещення на відпущення гріхів. 11. Чекаю Воскресіння мертвих  
12. І життя майбутнього віку. Амінь.

В культовій практиці Символ віри використовується як молитва на богослужіннях, а також для хорového співу в храмі. Детальне витлумачення Символу віри міститься в катехізисах, катехізичних повчаннях або в спеціальних документах, т. зв. сповіданнях віри.

Основним християнським догматом є догмат Трійці, згідно з яким єдиний бог одночасно існує у трьох особах (або іпостасях) Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Духа святого. Церква оголошує його “великою таємницею”, “незбагненою вічною істиною”, що має засвідчити його неземне походження. Не всі християнські конфесії визнають положення традиційного християнства про нероздільну, єдиносущу Трійцю. З приводу цього існують постійні дискусії в богословській літературі. Так, в єговістському віровченні, Ісус Христос не визнається Богом і Богом-людиною, а духовним сином Єгови. В теології Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів обстоюється думка, що божество складають три окремі особи — Бог-Батько, його син Ісус Христос і Святий дух, які діють в довершеній єдності і гармонії мети й учення. Якщо для Бога-Батька всі люди є дітьми, то для Бога-Сина — його братами і сестрами. Саме Ісус Христос є, згідно цієї теології, Творцем Всесвіту, Викупителем і Спасителем Людства.

Одним із провідних понять християнської догматики є Боговлюднення, згідно з яким Син Божий (друга іпостась Св. Трійці) заради спасіння людства від прабатьківського гріха і вічної смерті зійшов з небес і з натхнення Св. Духа вселився у пренепорочну Марію Діву. Від неї він втілювався (або влюдинився), тобто народився, сприйнявши людське тіло і душу, але був безгрішний як Боголюдина. Св. Письмо виразно говорить про людську природу Христа Спасителя: воно називає його мужем і чоловіком (Ін 8,40; Дії 17,31), другим Адамом (1 Кор 15,45; Рим 5, 14), оповідає, що за тілесною своєю природою він підлягав тим самим законам, що й сини Адама: набував віку, відчував голод, спрагу і втому, спав, страждав і помер. Визнаючи Спасителя істинною і цілісною людиною, вчення, засноване на одкровенні, вказує на його людські переваги, що відрізняють його від інших, а саме: безмужнє народження від Св. Духа, непідлеглість спадковій гріховній зіпсутості, будь-якому особистому гріху.

**3. Моральна концепція християнства.** Основи християнської моралі викладені в Св. Письмі, творах отців церкви, різних церковних документах. Характерною особливістю цієї моралі є те, що всі її положення вважаються встановленими Богом, уявляються ідеальними й абсолютними, вічними і незмінними. Важлива риса християнської моралі — її тісний зв'язок з віровченням, догмами, культовою практикою християнства. Особливого розуміння і з'ясування в християнській релігії набувають такі моральні принципи, як добро і зло, смирення і покірність, каяття і спокута та ін. Еталоном моральної поведінки, морального ідеалу в християнстві є Бог, Ісус Христос, Богородиця, праведники, а також святість і богошанування.

Християнське вчення про мораль ґрунтується насамперед на **Десяти Заповідях Божих** (т.зв. Декалозі), одержаних Мойсеєм на горі Синай від самого Бога. Ось вони: 1. Я Господь, Бог твій... Хай не буде тобі інших богів передо Мною. 2. Не роби собі кумира і всякої подоби з того, що на небі вгорі і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся і не служи їм. 3. Не призывай Імення Господа, Бога твого надаремно. 4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працюй і роби всю працю свою, а день сьомий — субота для Господа бога твого. 5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі! 6. Не вбивай! 7. Не чини

перелюбу! 8. Не кради! 9. Не свідчи неправдиво на свого ближнього! 10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що у ближнього твого! (Вих. 20: 2-17).

Важливу роль у формуванні християнського морального вчення відіграла **Нагірна проповідь Ісуса Христа з її дев'ятьма заповідями блаженства**: 1. Блаженні убогії духом, бо їхнє Царство Небесне. 2. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені. 3. Блаженні лагідні, бо землю успадкують вони. 4. Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони наситяться. 5. Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть. 6. Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога. 7. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назовуться. 8. Блаженні вигнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне. 9. Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради мене. Радійте та веселіться – нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами (Мт 5: 3 – 12)

Що відрізняє заповіді Декалогу від заповідей Блаженства? Якщо перші мають заборонний підтекст і не визначають характер праведної поведінки, то останнє ми знаходимо в заповідях Блаженства. Якщо перші звучать як повеління, як Закон, то другі переломлюються через душу людини, стають її внутрішнім моральним виміром. Так, в християнстві засудженню підлягають не лише ті, хто вбиває чи чинить перелюб, а й ті, у кого навіть думка з'явилася на таку дію.

Ядром християнської моральної доктрини є зафіксована в Новому Завіті **заповідь любові**: “Люби Господа Бога всім серцем своїм і всією душою, і всією своєю думкою”; “Люби ближнього свого, як самого себе” (Мт 22: 37-40). Головне правило практичної моралі християнства звучить так: “То ж усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому – Закон і Пророки” (Мт 7:12). Християнство відкидає навіть злість за злі наміри іншого, у відповідь за скоєне зло. Виголошуючи необхідність ставитися до свого ближнього як до найвищої цінності, християнська мораль відтак радикально змінила існуючі до нього моральні засади тим, що закликала не відповідати на зло злом, любити навіть ворога свого.

**4. Обрядова система християнства.** Якщо раннє християнство не мало якоїсь упорядкованої обрядової системи, то в IV-V століттях Отці Церкви приділили значну увагу її формуванню. Християнський культ у їх витворі й по-сьогодні зберегли православні і католики. Правда, останні його в минулому столітті значно модернізували й оновили.

Християнський культ загалом відтворює догматично-віроповчальні особливості цієї релігії. Окрім вшанування Ісуса Христа, в ньому значне місце відводиться також вшануванню Богородиці, різних святих, священних предметів (хреста, ікон, святих місць тощо).

Особливе місце в структурі християнського культу займають **таїнства** (лат. – sacramentum)- це такі дії, через які, згідно вчення Церкви, “невидимим чином” віруючому передається Божя благодать, відбувається поєднання “небесного світу” із “земним”, прилучення людини до божественного, священного. Ортодоксальна християнська традиція визнає сім таїнств: хрещення, миропомазання, причастя або євхаристію, сповідь (покаяння), священство, шлюб та маслоосвячення (єлеоосвячення, соборування). Правда, форми їх здійснення дещо відмінні у православних і католиків, хоч догматичний смисл їх загалом однаковий. Протестантизм визнає лише хрещення і причащення, але розглядає їх не як таїнства, а як символічні дії.

Серед найбільш поширених обрядових дій у всіх течій християнства є **молитва** у великому різноманітті її форм. В православ'ї і католицизмі важливе місце займає **іконовшанування і вшанування хреста**. Наголошується на обов'язковості відвідування храмів – місця Господнього.

**Система богослужінь** або відправ в православ'ї і католицизмі складається із добового (вечірні, повечірні, опівношниця, утрени та ін.) , тижневого (кульмінацією тут є недільна літургія) та річного кола. Елементами останнього постає річне коло християнських свят на честь Ісуса Христа, Богородиці, апостолів, архангелів, священних ікон тощо. В християнському календарі особливо виділяються т.зв. дванадцять свята (Благовіщення, Різдво Христове, Стрітення Господнє, Хрещення Господнє, Преображення, Вхід Господній в Єрусалим, Вознесіння, Трійця, Різдво Богородиці, Введення до храму Богородиці, Успіння Богородиці, Воздвиження хреста Господнього). Святом свят є Пасха (Великдень) – свято Воскресіння Ісуса Христа. В християнському календарі є свята рухомі (Пасха та інші свята, що пов'язані з місячним колом) і нерухомі (пов'язані з сонячним колом). Кожне із свят має свою традиційну символічну обрядовість, в якій використано багато елементів народної традиції..

Значне місце займають в християнському культурі **пости**. Більше двохсот днів відводить їм православний церковний календар. Окрім передріздв'яного (пилипівки), Великого передпасхального, петрівського і спасівського постів, церква радить дотримуватися також щотижневих постів – середа і п'ятниця. Пости постають як форма випробування віруючих на стійкість від спокус, на терпіння і смирення. Зараз Церква наголошує не стільки на утриманні під час посту від деякої їжі, як на “духовному утриманні”.

У витлумаченнях культових дій кардинально відрізняється від православ'я і католицизму протестантизм. Окрім того що він відмовився від більшості обрядових дійств, протестантизм не визнає їх містичного характеру і розглядає просто як знаки-символи. Він утверджує примат особистої віри над ритуально-обрядовою стороною релігійності

## **Тема VI. Р Е Л І Г І Я і ЦЕРКВА В ІСТОРІЇ У К Р А Ї Н И**

**1. Релігійність українця: умови формування і форми вияву. 2.Закономірності релігійної історії України. 3.Основні віхи релігійного процесу на українських теренах.**

**1. Релігійність українця: умови формування і форми вияву.** Межове розташування України між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем, між християнством і мусульманством, католицизмом і православ'ям зумовило складність релігійних процесів на її теренах. На них позначилася також тяжка історична доля українського народу, особливість його господарки, духовності, національної психології, сусідства. Історіософське осмислення релігійного процесу в Україні дає підстави виокремити такі його риси: синкретизація релігій на буденному рівні і негатив щодо інших релігій – на теологічному; секуляризація релігії і її суспільне й господарське офункціональнення; поліконфесіоналізація релігійного життя при загалом толерантному ставленні українця до різних конфесійних виявів релігійності; практицизм і утилітарність, що вводить релігію в контекст сімейного побуту; буденність і простота релігійного вияву при певній байдужості до широких богословських узагальнень; феміністичність (жіночість) не лише релігійного вияву, а й характеру інституалізації релігійного життя.



Жодний народ чи країна не може мати монополію на якусь особливість релігійності чи закономірність релігійного процесу. Однак їх специфічне поєднання і форма вияву в кожного народу, географічного регіону чи країни є своїми.

Релігійна духовність українця не ідентифікується з якоюсь конфесійною належністю і вираженістю, бо ж навіть православність не була в ній абсолютною. Ця релігійність насамперед виявляється в якійсь підсвідомій впевненості в існуванні чогось надприродного, абсолютного, в Божій всеприсутності. Вона є кордоцентричною, оскільки пов'язана перш за все з емоційно-чуттєвим сприйняттям світу, виступає як форма емоційного ставлення людини до дійсності і божества. Як інтроверсну націю, українців характеризує перенесення релігійності у сферу індивідуальної, внутрішньої набожності. Українці завжди були селянською нацією, що пов'язувало їх постійно з природою. Зумовлені природними стихіями труднощі землеробської долі і водночас захоплення красотою природи, її довершеністю і гармонією формували впевненість в наявності творця, розвивали таку релігійність, в основі якої лежали прагнення забезпечити господарчу вдачу.

Тісно пов'язана з господарчим роком селянина і його життєвим циклом обрядовість в комплексі з тими уявленнями і віруваннями, які її супроводжують, може слугувати джерелом знань про особливості релігійності українця. Поєднання широкого спектру загалом несвободної господарчої діяльності, різноманіття в цілому невеликих суспільних зв'язків українця з багатим світом його фантазії спричинило його високу забобонність. Виявом останньої є віра українця в якісь магічні сили, чародійство, різні прикмети тощо.

Спроби окреслити загальні особливості релігійності українця виводять нас ще на такі її риси, як своєрідний пантеїзм, наявність своєї Трійці (Ісус Христос, Божа Мати і Святий Миколай), дотримання "натуральних форм" в описанні і сприйнятті Божих іпостасей та святих, двоєвірність, що поєднує християнство з язичництвом, несприйняття ортодоксії релігії, свобода релігійного мислення, вшанування Біблії як святині при, власне, незнанні її змісту, обрядовіство, пошана до священства, нехтування проповіданим християнством аскетизмом, підхід до сім'ї як Богом санкційованої святощі тощо.

**2. Закономірності релігійної історії України.** Дослідження релігійної історії України дало можливість визначити ряд її закономірностей. Назвемо їх:

**А)** Жодна з християнських конфесій у всьому спектрі її віровчення і обрядовості не з'явилася в Україні як продукт органічного саморозвитку суспільства в цілому. Поширення її має відосередній характер, від центру її появи. Це, природно, веде до розколу суспільства, міжконфесійних суперечок, трагедій в національному бутті, зумовлених релігійними чинниками. З часу появи на українських землях християнства тут практично не було конфесійної єдності між народними масами і їх духовними наставникам, владними провідниками країни.

**Б)** В Україні практично завжди з часу прийняття християнства політика домінувала над релігією. Між тим релігійне начало було основною категорією влади в усій українській історії незалежно від того, хто конкретно владою репрезентував Україну. В періоди політичної деградації, коли проявлялася втрата українським етносом матеріальних ознак свого самовияву (зокрема державності) і перетворення його в чисто духовний фактор, провідна роль в етнорозвитку і етноінтеграції переходила до однієї з християнських церков, яка виступала на той час єдиним провідником національної ідеї,

інтеграції всіх національних сил, відіграла роль тієї національної інституції, яка сприяла культурній індивідуалізації українського народу.

**В)** Міжконфесійні суперечності, поляризуючи український народ, стримували процес національної інтеграції і самовизначення, робили його легкою здобиччю різних держав і церков. Але водночас вони відігравали й роль фактору, що сприяв збереженню українського етносу як такого. Саме конфесійна строкатість не дала можливості українству повністю зросіянитися чи полонізуватися. Християнство в Україні слугувало і засобом соціального й національного поневолення народу, і чинником його боротьби проти соціального і національного гноблення.

**Г)** Сприятливим ґрунтом для включення християнства в процес національної ідентифікації були такі риси духовності українців, як висока чуттєвість, перевага почуттєвого над інтелектуальним і вольовим, певний індивідуалізм, прагнення до духовного усамітнення, висока витривалість і терпеливість, якась життєва невпевненість, меланхолія, а також труднощі землеробської долі й прагнення віднайти заступника від всіх злигоднів соціального, господарчого і національного життя. Підміна національного почуття релігійним, протиставлення релігійного “МИ” національному негативно позначилося на динаміці національного “МИ” українців, вела до деградації їх етнічної свідомості, до внутрішньонаціональних чвар на релігійному ґрунті. Тому релігія сама по собі в Україні ніколи не була етноутворюючим і етноінтегративним фактором, не відіграла ролі визначального засобу національного відродження. Пріоритет у цьому завжди належав національній ідеї. Лише сходження на рівень цього найважливішого принципу гарантує підхід до конфесійної різниці як чогось перехідного або неосновного в суспільному чи релігійному процесі.

**Д)** Складність історичного буття українського народу формувала у нього плюралістичний світогляд і конфесійну неоднозначність. Окрім релігійності, його свідомості притаманні й елементи вільнодумства, що проявилось у вигляді релігійного інакодумання, скептицизму, індиферентизму, антиклерикалізму, політеїзму, деїзму, антитеїзму. Раціоналістичні та ірраціоналістичні підходи мають місце у різних сферах української духовної культури – в науці, філософії, освіті, мистецтві, навіть у богослов'ї.

**3. Основні віхи релігійного процесу на українських теренах.** Вихідним етапом релігійного процесу в Україні було язичництво. Язичництво – це назва давньої релігії, що існувала до прийняття світових релігій у всіх народів. Поняття це охоплює широкий спектр вірувань народу з найдавніших часів: уособлення природи, віра в духів, культ предків, тотемізм, магія, чаклунство, знахарство та ін. Етнічно забарвлене українське язичництво одержало ще назву давньоукраїнської релігії.

**Давньоукраїнська релігія** — вірування і культу слов'янських племен, які мешкали в основному в межах сучасної України, та політеїстичні вірування формованого українського етносу. Праісторією давньоукраїнської релігії є так зване поганське язичництво (від лат. pagus – село). Воно виводить свої витoki ще з глибин індоєвропейської культури і в східнослов'янській та ранньоукраїнській міфології представлене образами добрих і злих духів – упірів, берегинь, русалок, домових, водяних, лісовиків, рожаниць тощо. Пізніше уявлення про них позначилися на змісті образів богів. Таким був, зокрема, Род, що поєднував у собі орудну і деміургічну функцію, притаманну лише богам. Він поставав заступником урожайності і плідності худоби, а водночас був також і творцем життя.

Давньоукраїнський пантеон богів склався задовго до княжої доби. Головним персонажем у ньому був Сварог – бог неба і вогню, який утримував риси й “культурного героя” і дарував людям ковальське ремесло. Ім’я його сина Дажбога походить від давньоукраїнського “дажь” – він був богом сонця й подавачем живильних променів, творцем життєвої сили. З часом чільне місце в цьому пантеоні займає Перун – бог вогню і воїнства, хоча в свідомості простолюду не менш поважаними залишаються Велес, Мокоша та ін. боги. Характерною рисою давньоукраїнської релігії є надто розвинуте символічне мислення і форми культової практики.

В релігійній історії України були такі події, які залишили свій слід на всіх сферах суспільного і духовного життя її народу. Всебічний підхід до історії християнства на українських теренах засвідчує те, що ця релігія у долі українства зіграла надто суперечливу роль.

Як свідчить історична наука, християнство з’явилося на наших теренах задовго до **хрещення України-Руси** князем Володимиром у 988 році. Тут слід згадати прихід в 1-му столітті на Київські гори апостола Андрія Первозванного, просвітницьку місію в IX столітті Кирила і Мефодія, Аскольдове хрещення 860 року, прийняття християнства княгинею Ольгою, а також поширення християнства у грецьких містах на півдні наших теренів. Оскільки язичництво не відповідало соціальним і духовним запитам нового часу, то з’явилася потреба в релігії, яка б сповідувала ідею Богоданності держави і законопослушання. Одним із мотивів, чому Володимир прийняв християнство візантійського зразка була підлеглисть в Константинополі церкви державній владі.

Поширення християнства зустрічало протидію язичництва. Оскільки християнство – це релігія особи в її суспільних відносинах і особистісних зв’язках, то воно не могло замінити чи витіснити язичництво як релігію природи і господарки людини в ній. Суспільно зумовлений синкретизм цих двох різних релігій призвів до утворення двовір’я.

Запровадження християнства на Русі було зумовлене потребами феодального ладу: сформоване родоплем’яним суспільством язичництво вже не відповідало соціальним і духовним запитам нового часу; князівсько-боярська верхівка бачила в новій релігії, яка проповідувала ідеї богоданності держави, законопослушання, християнської духовності тощо, засіб зміцнення своєї влади, централізації Руської держави, зміцнення її міжнародного становища. Той факт, що Володимир віддав перевагу православ’ю, пояснюється ще рядом обставин: наявністю давніх торговельних та ін. зв’язків між Київською Руссю і Візантією, укоріненим в ньому принципом підлеглисті церкви державній владі (“принцип візантизму”), можливістю використання у даній конфесії слов’янської мови під час богослужіння. Але Київське християнство, запозичуючи зі Сходу обрядові і культові форми, не сприймало візантійської теократії, цезаропапізму, не надавало виключної уваги специфічним формам візантійської набожності, буквализму, ритуалізму, що пізніше знайшли сприятливі умови для розвитку на ґрунті Московського християнства. Основні філософські та теологічні засади Київського християнства обґрунтовані митрополитом Іларіоном у “Слові про Закон і Благодать”.

Саме християнство в Україні-Русі, прийняття якого князем Володимиром було своєрідною **духовною революцією зверху**, стало категорією влади і об’єднання, сприяло витворенню правопорядку і громадського ладу, провело докорінну ревізію суспільного добра і зла за євангельським вченням, сприяло формуванню особистості і сім’ї, на новий ґрунт поставило наші міжнародні відносини й вводило нас в сім’ї культурних народів та ін.

Проте функціональна роль християнства в українській долі не може оцінюватися, скажемо так, лише знаком плюс. Але при цьому слід відрізнити християнство як релігію від діяльності його інституалізованих структур. Негатив останньої в нашій національній історії, як на нас, виявляється в наступному:

А) Християнство прийшло в Україну у готовому вигляді як штучний витвір і не є наслідком природного розвитку на власному ґрунті. Відтак воно постало у нас як духовна революція зверху. Методи поширення християнства, починаючи ще з Володимирових років ( “Якщо не прийде хто завтра до річки..., то буде мені ворогом”), на відміну, скажімо, від Греції, в Україні-Русі виявилися згубними, оскільки це призвело до винищення її багаті тисячолітньої дохристиянської культурної традиції, зокрема нашої народної міфології, багатьох традицій і звичаїв, зручної для вжитку української абетки тощо. Панування в Україні протягом трьох століть православ’я в його змосковщеному ортодоксальному варіанті призвело до нашої відстороненості від духовних здобутків західного світу з домінуючою в них католицькою і протестантською християнською традицією. Водночас це панування з XVIII століття призвело до знищення того Українського Східного обряду, який сформувався на наших теренах протягом семи століть автономного існування Київської митрополії в структурі Константинопольського патріархату.

Східний Обряд як історично освячена традицією органічна єдність віровчення і культури українського народу, сформувалася на основі синтезу певних елементів візантійсько-християнського обрядового типу з особливостями національного духу українства, його світобаченням, світовідчуттям, художніми смаками і потребами. Якщо в інших Східних церквах обряд їх є більш практичним, то в Українській Церкві він служить виявом високих естетичних почуттів народу, своєрідно витлумаченим містичним змістом Божого Слова. В українській східній традиції домінує не культ Голгофи, містика Христових страстей, а культ воскреслого Спасителя. В нашому Обряді порівняно із західним особлива увага приділяється богородництву Діви Марії як її причетності до таємниці Боготілення.

Відмінною рисою Українського Східного Обряду є підкреслення людської природи Богородиці. Якщо в західному обряді домінує христоцентричність, то в східному – богослужба на честь Святого Духа. Український Східний Обряд чітко зорієнтований на символіку, яка пронизує всю його літургію та обрядовість. Саме релігійна система із глибокою за змістом символікою відповідає потребам серця українця. Постійна присутність в Українському Східному Обряді у знятому вигляді всього змісту християнського віровчення робить його найкращою школою життя. Саме в ньому гармонійно поєднані земне з небесним, природне з надприродним, індивідуальне благочестя і колективне віровиявлення.

Б) Якщо прийняття християнства на початку духовно консолідувало український народ, то конфесійний поділ на православ’я і греко-католицизм спричинив до регіоналізації України за конфесійною ознакою, а відтак зробив її легкою здобиччю для хижацьки налаштованих щодо неї сусідніх держав Польщі і Росії, часто призводив до ворожих протистоянь “України з Україною”. Наявна й нині церковна строкатість України використовується політичними силами для поляризації країни на східняків і західняків за віросповідним принципом, для утвердження через ідею “руськості православ’я” необхідності утворення на заміні колишнього СРСР якоїсь східно-слов’янської держави.

В) Історичні умови існування українства, особливості його національного характеру сприяли розвитку в Україні християнської поліконфесійності, певною мірою

виключили релігійний фактор із модусів етноутворення і етноінтеграції, національної індивідуалізації. Доповнений конфесійним гнобленням національний гніт за умов царської Росії і тоталітарного режиму зупинив перетворення Українського Православ'я в національну релігію українства. Відтак християнство стало в руках владних структур Росії і Союзу духовною силою національного поневолення України, зденаціоналізації її народу, нищення його самобутньої культури і її духовних репрезентів, засобом протидії постанню України як незалежної держави.

Значимою подією в релігійній історії України була **Берестейська унія** 1596 року, коли єпископат Київської митрополії, зігнувши свою належність до Константинопольської Церкви, пішов на союз з Ватиканом, визнав верховенство над собою Папи Римського, але зберігши для об'єднаної церкви Східний обряд. Уніатство поділило Україну конфесійно, внесло розкол в націю, чим зробило її легкою здобиччю сусідніх Польщі і Московії. Проте саме завдяки йому вдалося зберегти самобутність Українського Східного обряду і культурність його релігійних форм, українську мову в Богослужінні. Було налагоджено підготовку саме українського духовенства й організацію української освіти шляхом відкриття українських навчальних закладів. Унія постала заборолом і проти полонізації, і проти оросійщення українців. Нині ця церква носить назву Греко-Католицької.

Українська греко-католицька церква – одна з традиційних історичних церков українського народу. Неприйняття Берестейської церковної унії частиною православного населення Київської митрополії призвело до поділу української нації за конфесійною ознакою на православних (дезуніатів) та католиків (уніатів), що стало однією з причин, яка перешкоджала консолідації народних сил у найвідповідальніші періоди історії. Впродовж XVIII - поч. XIX ст. уніатська церква еволюціонувала в традиційне віросповідання корінного населення Галичини і Закарпаття. За часів Австро-Угорської імперії розпорядженням 1774 року імператриці Марії Терези уніатська церква дістала назву “Греко-католицька церква”, чим підкреслювалося, з одного боку, визнання нею примату Папи Римського, верховенства над собою Апостольської Столиці, а з другого, — збереження східного (грецького ) обряду. Саме УГКЦ ( і в цьому її історична заслуга) сприяла збереженню в Галичині чинників національної ідентичності українців – мови, культури, традицій, а також вихованню української інтелігенції, розвитку національної економіки. УГКЦ була ліквідована в 1946 році на Львівському соборі, скликаному спецслужбами СРСР. З того часу і до 1989 року вона існувала нелегально в межах Радянського Союзу, а на Заході – легально під назвою Української Католицької Церкви. Від 1991 року керівництво УГКЦ перебуває в Україні. В 2005 році осідок Церкви перенесено зі Львова до Києва. Очолює УГКЦ кардинал Любомир Гузар. Проте йому не підпорядковані греко-католицькі парафії Закарпаття (ними опікається Апостольський нунцій в Україні) і Польщі (вони безпосередньо підпорядковані Апостольській столиці). Церква і миряни ведуть активну боротьбу за офіційну реабілітацію державою УГКЦ, за визнання її Патріархату Апостольською столицею, канонізацію митрополита Андрея Шептицького, організаційне підпорядкування всіх українських греко-католицьких єпархій Верховному Архієпископові. Церква має велику кількість мирянських організацій. В 2006 році в Україні діяло біля 3600 греко-католицьких організацій.

Але повернемося до Українського православ'я. Відновлена в 1621 році за сприяння гетьмана Петра Сагайдачного Київська православна митрополія особливого розквіту набула за митрополитства Петра Могили в 1633 –1647 роках. Написаний Могилянським Атенеем “Православний Катехизис” визнав увесь православний світ. Проте в 1686 році з порушенням канонів Київську митрополію було включено до Московського Патріархату. Це призвело до зникнення Українського Православ'я з такими його характерними рисами

як соборноправність, демократизм, національність, відкритість, софійність, побутовість. Православ'я в Україні набуло московських ортодоксальних форм. Після реформ царя Петра Першого 1721 року, які виявилися зокрема в заміні Патріаршества управлінням Синоду, воно взагалі втратило свою самобутність і постало як елемент державної структури Російської імперії і духовний засіб колоніального поневолення.

Відтак Україна має складну релігійну історію. Лише із здобуттям незалежності вона одержала змогу вирішувати питання відродження своєї релігійної самобутності, формування своїх національних церков.

## **Тема VII. ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ КОНФЕСІЙНОЇ**

### **КАРТИ УКРАЇНИ**

#### **1. Історія конфесійної мережі України. 2. Релігійна карта незалежної України. 3. Тенденції конфесійних змін в Україні. 4. Нові релігійні течії на українських теренах.**

**1. Історія конфесійної мережі України.** Релігійна карта України ніколи не була моноконфесійною. Навіть в часи давньої України-Руси, окрім богів, яким поклонявся весь східнослов'янський світ, окремі племена поклонялися ще й місцевим богами. Ввівши християнство державницькими засобами – шляхом “хрещення Русі”, Володимир відтак ще більше ускладнив картину релігійного життя, сприяв появі двовір'я.

Активна місіонерська діяльність з боку католицької церкви і різних протестантських течій країн Заходу Європи вносила зміни в релігійну конфігурацію України, а відтак сприяла постійним перерозподілам її території, а то й відторгненням її земель недружелюбними державами-сусідами. Так, католицизм в Україну (переважно в Галичину, на Волинь і Поділля) принесли поляки, а різні протестантські віровизнання, зокрема, баптизм, меннонітство і адвентизм, на її південь – німці-колоністи. Разом з міграцією із Західної Європи в Україну євреїв сюди прийшов іудаїзм. Саме тут виникла така його містична течія як хасидизм. Мусульманські громади з'явилися на українських теренах в часи татарських завоювань.

Проте найбільш помітну зміну в релігійну карту України внесла Берестейська унія 1596 року: вона конфесійно розділила українців на православних і греко-католиків, що згодом призвело до регіоналізації країни на Схід і Захід.

Толерантність українців щодо інших релігій дала можливість знаходити на їх терені притулок послідовникам різних, гнаних в сусідніх країнах, переважно з Росії, конфесій. Відтак ми зустрічаємо в себе старообрядців різних толків, духоборів, молокан. З Польщі на Волинь ще в XVII столітті прийшли протестантські спільноти антитринітаріїв і соцініан.

За часів царизму закони держави не лише всіляко протистояли поширенню нових вірувань, а й обмежували діяльність всіх інших конфесій, окрім православної, яка мала статус державної. Забороненими в Росії, були опозиційні щодо православ'я течії, зокрема духобори, молокани, старообрядці-безпопівці, хлисти, скопці та ін.

На українських землях, які перебували у володінні Австро-Угорщини й Польщі, відносно успішно в XIX на початку XX ст. розвивалася мережа православних і греко-католицьких парафій.

Своєрідним бумом конфесійної диференціації в Україні, як і у всьому Радянському Союзі, до якого вона 70 років належала, були 20-30-ті роки ХХ століття. В цей час на ґрунті православ'я тут з'являються різні обновленські течії, іоаніти, федорівці, істинно-православна церква, апокаліпсисти, єговісти-ільїнці, підгорнці та ін.

В першій половині нашого віку на українських теренах виникає ряд кеносистичних сект, зокрема інокентіївці (Одещина), леонтіївці (Волинь), мальованці (Київщина), митрофанівці (Кіровоградщина), мурашківці (Полісся). Особливістю їх є віра в "живого Бога", ім'я якого звучить в самій назві течії.

В повоєнну добу, хоч Конституція УРСР формально і гарантувала свободу совісті, релігійна діяльність в Україні всіляко обмежувалася. Офіційно було зареєстровано біля 10 релігійних течій. Якщо на початку 20-х років в Україні храми існували в кожному селі, навіть на більшості хуторів, то на початок 1963 р. кількість діючих тут церков і молитовних будинків зменшилася до 5595. Лише в 1962 році в Україні було знято з реєстрації 1144 релігійні громади. В Україні залишився лише єдиний духовний заклад – православна семінарія в Одесі.

З монастирів незакритими було тільки 7 Російської православної церкви. В 1960 році було закрито навіть Києво-Печерську лавру. В Україні виходив лише один духовний журнал – "Православний вісник". Закриті були всі фабрики з виробництва церковної утварі і атрибутики. Все це завозилося з Росії.

**2. Релігійна карта незалежної України.** Пожвавлення релігійної діяльності різних конфесій в Україні наступило лише з початком перебудовчих процесів. Воно захопило переважно західні і центральні області. Цьому сприяло певною мірою також відзначення в 1988 році тисячолітнього ювілею прийняття християнства. Фактично у всіх населених пунктах, в яких збереглися культові приміщення, відновлювалася діяльність відповідних релігійних громад. Спостерігається посилення місіонерської діяльності прибулих із-за кордону проповідників, зокрема протестантських церков.

Поліетнічність України сприяла розвитку в ній і багатоконфесійності. Різні культурні об'єднання національних меншин починають сприяти розвитку у нас специфічно їхніх конфесій. Активізувалося німецьке лютеранство, корейський і бурятський буддизм, кримо-татарське мусульманство, караїмство та ін. В 1988 році виходить з підпілля Українська греко-католицька церква. В лютому 1989 р. заявила про себе Українська автокефальна православна церква. Наступив період не лише повернення культових споруд різним конфесіям, а й розгорнулося будівництво ними біля двох тисяч нових.

**В 1991 році в Україні вже діяло 12962 релігійних громад.** На цей час почали свою діяльність й нові, як для неї і її історії, течії, зокрема Товариство свідомості Крішні, буддисти, Велике Біле Братство, РУНВіра, Церква Повного Євангелія, бахаї, мормони, караїми, пресвітеріани, І П Ц, даоси та ін. В 1991 році в Україні було вже 24 громади харизматичного напрямку

Останнє п'ятиріччя – це період інтенсивного розвитку релігійної мережі в Україні. При цьому зростає не лише кількість релігійних громад (на січень 2006 року їх було офіційно зафіксовано 30941), священнослужителів (28431), монастирів (386 з 6132 ченцями), навчальних закладів (175), релігійних періодичних видань (357), чисельність послідовників різних конфесій, а й сама кількість цих конфесій. Якщо в 1991 році у нас на реєстрації знаходилося 42 релігійні об'єднання і течії, то в 2006 році їх було понад 120 (з

них біля 70 християнського коріння, 7 іудейських та 4 мусульманських, 7 неоязичницьких, 16 орієнталістських, 6 автохтонних чи синкретичних).

Найважливішою складовою релігійного життя в Україні є **православ'я**. Загалом воно в 2005 році об'єднувало **15989 організацій**. Домінуючою в православ'ї була Українська Православна Церква, що знаходиться в юрисдикції Московського Патріархату. На сьогодні вона має 36 єпархій, в яких діють біля 10,8 тисяч громад віруючих, налічує 161 монастир, 16 духовних навчальних закладів, 103 періодичних видання, 4019 недільних шкіл та 37 братств. Церковну службу здійснюють 9072 священники. Предстоятелем Церкви є митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан).

Українська Православна Церква – Київський Патріархат нараховує 31 єпархію, 3804 релігійних організацій. Вона має 39 монастирів, 2816 священнослужителів, 16 духовних навчальних закладів, 32 періодичних видання та 1153 недільні школи. УПЦ КП очолює Патріарх Київський і всієї Руси–України Філарет (Денисенко).

Українська Автокефальна Православна Церква має 1199 релігійних організацій, 70% яких знаходиться у галичанських областях України. Предстоятелем Церкви є митрополит Мефодій. Церковну службу в УАПЦ здійснюють 686 священників. В семи семінаріях церкви навчалось в 2005 році 241 слухач. Вона мала 349 недільних шкіл.

В Україні, окрім названих, в 2005 році діяло ще ряд інших православних церков. Так, Російська вільна (закордонна) православна церква мала 27 громад, Апокаліптична ПЦ – 6. Діяло дві греко-православні громади, сім – православних незалежних. В Україні поширені також різні об'єднання православного коріння. Зокрема старообрядницька церква Білокриницької згоди мала 52 громади, а Руська православна старообрядницька церква безпопівської згоди – 10. Російська істинно–православна церква об'єднувала на цей час 25 громад, Богородична церква – 14. На Одещині діяла одна громада іннокентіївців. Незмінною залишалася кількість громад молокан (4). Характерно, що ці течії не мають в Україні своїх навчальних закладів, видань, братств, обмежену кількість служителів культу.

Тепер щодо **католицизму** на українських теренах. В останні роки досить активно проходить відродження Української греко-католицької церкви. За кількістю громад (3438) вона практично вже перевищила довоєнний рівень (3237). Церковну службу в УГКЦ здійснює понад 2,1 тис. священнослужителів. Переважна більшість парафій церкви – в галичанських областях і Закарпатті. Очолює УГКЦ з січня 2001 року Верховний Архієпископ Києво-Галицький кардинал Любомир Гузар. Останнім часом помітне поширення греко-католицизму в інших регіонах України, але тут діє біля 4% її громад. З моменту легалізації УГКЦ відновила свою структуру, створила 18 єпархій і три екзархати, відкрила 94 монастирі, 13 духовних навчальних закладів, біля 1198 недільних шкіл, 26 періодичних видання. До цієї церкви відносяться також понад 2 тисячі греко-католицьких парафій, що діють в українській діаспорі.

Серед церков, що динамічно розвиваються останніми роками, постає Римсько-католицька церква. Утворено Львівську архидієцезію як її духовний центр, яку очолює кардинал Мар'ян Яворський, а також Житомирську, Луцьку, Кам'янець-Подільську та інші дієцезії. У підпорядкуванні нунція (посла) Апостольської столиці в Україні автономно діє структура РКЦ у Закарпатті. Відкрито сім навчальних закладів, зокрема Український римсько-католицький університет. На сьогодні 872 католицькі громади діють у всіх областях України. РКЦ має 83 монастирі, 553 недільні школи, 13 періодичних видань та 499 священнослужителів, серед яких 260 – іноземці.



Широко представлені в Україні **церкви протестантського напрямку**. Вони мають на 2006 рік 7164 релігійні організації, в тому числі: християни-баптисти — 3130; християни віри євангельської (п'ятидесятники) — 1947; Свідки Єгови — 654; адвентисти сьомого дня — 994; реформати — 116; лютерани — 96, пресвітеріани — 63. Різні інші незалежні протестантські течії об'єднують понад 250 громад.

Всі протестантські церкви мають необхідні управлінські структури, в тому числі й республіканські духовні центри. В останні роки зміцнюється матеріальна база їх релігійної діяльності, ведеться релігійно-просвітницька, морально-виховна, місіонерська та благодійницька робота. Росте мережа протестантських духовних навчальних закладів (78). Налагоджується видавнича діяльність в протестантських церквах (80). Водночас вони завозять велику кількість різної віроповчальної літератури із-за кордону.

Значно зросла в Україні **кількість мусульманських громад** (1075). Проте єдиної організаційної структури ця конфесія не набула. На сьогодні офіційно діють чотири зареєстровані самостійні її центри — у Києві (Духовне управління мусульман України — 63 громади, Об'єднання незалежних організацій мусульман — 65), Донецьку (Духовний центр мусульман України-20) та Сімферополі. Послідовниками ісламу в Україні є переважно представники меншин тих національних етносів, на автохтонних територіях яких ця релігія є домінуючою. Це — татари волзькі, дагестанці, азербайджанці, узбеки, абхазці та ін. Але більшість мусульманських громад (927) об'єднують кримських татар. Всі вони підпорядковані Духовному Управлінню мусульман Криму.

**Іудаїзм** має нині в Україні сім своїх течій, що налічують 255 громад. Серед них: Об'єднання іудейських релігійних організацій (72), Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій (10), Об'єднання хасидів Хаббад Любавич (104), Громади прогресивного іудаїзму(48) та ін. Діє сім іудейських навчальних закладів, друкується 27 періодичних видання.

В останні роки в Україні набули поширення **новітні релігійні течії** і напрями. Серед них громади різних харизматичних напрямків (1345). Вони є переважно в східних та південних областях України. Поширилися також громади Новоапостольської церкви (51), Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів — мормонів (33), Церкви Христа (112), Церкви Божої (142), а також Товариства свідомості Крішні (34), буддистів (47), бахаїв (13). Функціонують громади різних рідновірських напрямів, зокрема РУНВіри (46), Рідної Віри (12), Великого вогню (3), різних організацій язичників (37) та ін.

Крім названих вище, в Україні діють ще більше 200 малочисельних громад віруючих понад 50 різних релігійних напрямів, течій і толків. Тут варто хіба що назвати порівняно нову течію, яка з'явилася серед єврейської меншини. Це — іудео-християнство, 16 громад яких діють в шести областях і Києві. Назвемо також даоські та англіканські громади. З 20 громад Вірменської апостольської церкви 7 діють в Криму. Центр церкви, очолюваний архієпископом Григорісом, знаходиться у Львові.

**3. Тенденції конфесійних змін в Україні.** Порівняльний аналіз цифрового матеріалу про зміни релігійної мережі за 1986 — 2005 роках засвідчує, що екстенсивний етап розвитку релігійного життя в Україні вже закінчується і переходить в інтенсивний. Його бум припав на 1988-1990 роки, коли кількість громад збільшувалася щороку в середньому на 32%. Але в 1991 році це зростання вже становило 30%, 1992 — менше 8%, а в 1993 — 1998 роках — 5-6%. Порівняно з січнем 2005 року (29587) на січень 2006 року (29262) кількість громад взагалі чомусь зменшилася на 325.

Які загальні тенденції характеризували зміну релігійної мережі в останнє п'ятиріччя?

1) Відродження (скоріше – відтворення) громад традиційних для України християнських течій там, де вони діяли раніше і де для цього наявною була (хай навіть зруйнована) матеріальна база. Наслідком цього є те, що зростання мережі йшло переважно за рахунок православних громад (більше половини), греко-католиків і традиційних протестантів.

2) Порівняно швидкий ріст православних і католицьких громад при незначній кількості активних їх членів і порівняно бідній духовній освіченості парафіян.

3) Найбільш інтенсивне зростання релігійної мережі відбулося в західноукраїнських областях, що пояснюється порівняно високим рівнем релігійних потреб громадян цього регіону, для яких релігія стала невід'ємним елементом їх способу життя і виявом духовної культури. Загалом вже маємо насичення парафіями УГКЦ і РКЦ західного регіону країни.

4) Порівняно розвинута інфраструктура ортодоксальних конфесій в західноукраїнському регіоні, поєднання у свідомості людей своєї релігійної належності з національною, включеність певного конфесійного чинника в систему культури і побуту зумовили блокування проникнення в ці області нових релігійних течій.

5) Кількісні показники зростання релігійних громад, монастирів, видань різних конфесій не засвідчують про таке ж зростання кількості їх послідовників. Конкурентна боротьба між конфесіями спонукає керівництво деяких з них штучно розширювати свою інституційну мережу. Відмінною також є кількість парафіян в протестантських і греко-католицьких громадах. Останні в західноукраїнському регіоні мають в порівнянні з першими в середньому у 20 разів більше вірних.

6) Регіональні відмінності в рівні національної самосвідомості громадян позначаються на географії поширення українських національних християнських церков. Тут слід відзначити помітне поширення парафій УПЦ КП і УАПЦ в західних і центральних областях і водночас незначну кількість їх в південному і східному регіоні країни, де домінує УПЦ МП. Абсолютне домінування в галичанських областях має УГКЦ.

7) Зростанню кількості римсько-католицьких громад явно сприяє етноконфесійний чинник, зокрема розселеність польської меншини на Поліссі, Поділлі і Галичині. Розширення свого конфесійного регіону римо-католиками зустрічає протидію цьому з боку православних і греко-католиків.

8) Висунення в церковно-релігійному житті ідеї “традиційної канонічної території”, що характерне зокрема для відносин православ'я, греко-католицизму і римо-католицизму, веде до певної регіоналізації України за релігійними чинниками, а відтак і до міжконфесійної напруги.

9) В намаганні заповнити той духовний вакуум, який утворився після занепаду марксистсько-ленінської ідеологічної монополії і втрати свого авторитету церквами, які діяли в умовах пристосування до тоталітарних політичних порядків, певний успіх мають нові релігійні течії, які привносяться в Україну переважно західними християнськими місіонерами. З нових релігійних течій успіх у поширенні мають харизмати, а ось неоязичники і неоорієнталісти вже дещо стабілізувалися у своєму зростанні.

10) Відносини між релігійними спільнотами України загалом толерантні, хоч подекуди і має місце протистояння між православними і греко-католиками, між православними церквами, між греко- і римо-католиками із-за володіння храмами. Частіше напругу релігійне життя має в Криму між мусульманами і православними УПЦ МП.

**4. Нові релігійні течії на українських теренах.** Під “новими” релігіями розуміються такі релігійні комплекси, які донедавна були невідомі в Україні. Серед них, по-перше, релігійні течії, що оформилися ще в ХІХ ст. і потім привнесені в Україну завдяки місіонерства їх adeptів, а по-друге, новотвори 2-ї пол. ХХ ст., що з’явилися в результаті діяльності релігійних реформаторів, які, базуючись на певній або декількох віросповідних традиціях, творять нові віровчення, культ, організацію. Як правило, НРТ історично не успадковані від попередніх епох, генетично не притаманні релігійній духовності українському народу, культурно, побутово, ментально не укорінені в його традиційному житті, але в умовах глобалізації стають складовою також духовного обліку нації.

НРТ типологічно в працях Л. Филипович об’єднуються у декілька груп. Найчисельнішою і найпотужнішою з них буде *неохристиянська*, до якої відносяться як історичні, але не традиційні для України християнські церкви, так і нові, недавно створені організації християнського походження. Серед них назвемо такі: “Армія спасіння”, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), Християнські церкви харизматичного напрямку (Церква Повного Євангелія, Церква Посольства благословенного Царства Божого для всіх народів, Церква Живого Бога, Українська Християнська євангельська Церква), Церква Христа, Новоапостольська церква, Церква Нового Єрусалиму (сведенборгці), Богородична церква тощо. Майже всі із перерахованих місій, центрів, новітніх церков привнесені в Україну із-за кордону.

Всі ці релігійні течії виникали в рамках традиційного християнства з метою його осучаснення. Вчення новоутворених церков, звісна річ, базуються на Біблії як основному віросповідному джерелі і на особі Ісуса Христа як центральній фігурі релігійних доктрин. Характерним для неохристиянських угруповань є критика ортодоксального християнства за відхід від первісних традицій; оголошення своєї церкви виключно істинним, відроджувальним рухом євангельського християнства, навіть месіанським у долі Христової віри; досконале знання Біблії з дозволом вільного прочитання її і власної інтерпретації; піднесення книг своїх пророків і вчителів до рангу віросповідних джерел, часом навіть авторитетніших за Біблію; визнання поруч з Ісусом Христом свого лідера керівником церкви, пророком або ж посланцем Бога. Неохристиянство від історичного християнства відрізняється в дечому своїм власним розумінням Трійці, природи Ісуса Христа, сутності Святого Духа, пекла, раю тощо.

Релігійні організації *орієнталістського* спрямування репрезентовані неоіндуїзмом, течіями буддистського толку, поодинокими рухами японського, китайської та корейської орієнтації. Характерним для неоіндуїстських рухів є опора на давню ведичну традицію при вдалому використанні досягнень інших культур, а також цінностей багатьох релігій. Всі течії неоіндуїзму проголошують себе різними учнівськими наступностями спільної духовної традиції індуїстів, в основі якої лежить принцип монізму, єдності в багатоманітті, нероздільності буття духовного і матеріального, профанного і сакрального. В усіх неоіндуїстських вченнях популярні ідеї універсалізму, синкретизму, рівності всіх релігій як пошуків своїх шляхів до Бога, духовного базису в реконструкції суспільства. Обов’язковим для неоіндуїзму є наявність вчителя, майстра (гуру) як проповідника вчення і провідника духовних пошуків особистості, групи, течії. В Україні неоіндуїзм представлений громадами і центрами Міжнародного Товариства Свідомості Крішни, Ошо

Раджніша, Саї-Баби, Шрі-Чінмоя, Місії “Світло душі”, Міжнародного товариства “Всесвітня чиста релігія” (сахаджи), Трансцедентальна медитація та іншими.

Буддистські течії поширені в Україні переважно у їх модернових формах. Характерним для необуддистських течій є їх акцент на одній або декількох рисах буддистського вчення. Кожна з них претендує на ортодоксальне витлумачення вчення Будди, поєднуючи в своїх релігійних системах ідеї різних східних традицій, навіть християнства. Буддизм в Україні представлений громадами таких напрямів: дзен-буддизм, нітерен, різні школи тибетського буддизму (карма каг’ю, дзог чен, гелугпа, ріме).

Цікавим явищем сучасного релігійного життя в Україні можна вважати відродження дохристиянських релігій, *язичницьких* світоглядних комплексів, серед яких громади послідовників вчителів і пророків Володимира Шаяна, Лева Силенка, прихильників прадавніх дохристиянських вірувань українського народу (РУНВіра – Рідна Українська Національна віра, рідновіри, ладовіри, вогнепоклонники, шанувальники давньоруської богині Березині тощо).

Є у нас і *синтетичні* (штучно створені) релігії, які в своїх догматах й культурі опираються на множинні традиції (християнство, ведизм, буддизм, іслам), але не просто еkleктично поєднують їх, а створюють свої власні вчення, систему обрядових дійств, сильну церковну організацію, претендуючи на статус надрелігії. В цих течіях надто розвинутий культ лідера, авторитет власних віросповідних джерел, присутня ідея богообраності їх послідовників. До цієї групи відносяться Велике Біле Братство, Церква об’єднання (або уніфікації), АУМ Сінрікьо.

Маємо ще різні *позавіросповідні езотеричні об’єднання* (теософське, антропософське, послідовники вчення Гурджієва, екстрасенсорики тощо) та *сайєнтологічні рухи* (Діанетика-Фонд Хаббарда, Наука розуму, Християнська наука). Крім зазначених вище груп, в Україні є прихильники обожнення сил зла, поклоніння Сатані (Дияволу або Люциферу) – **сатанізм**.

Серед причин появи НРТ в Україні виділяють зовнішні і внутрішні, соціально-економічні і політичні, але є суто духовні, наприклад криза традиційних віровчень та історичних церков, полірелігійність більшості країн світу, взаємовплив різноманітних духовних традицій, успіхи свободи релігій і віросповідань, дискредитація комунізму як ідеології і моральної доктрини, світоглядна революція, зміна життєвих домінант сучасного покоління та ін.

В українському поліконфесійному середовищі доля нових релігійних течій і рухів незначна – приблизно 4 відсотка громад, а кількість послідовників коливається в межах 0,1-0,3 відсотків від загальної кількості населення. При цьому кількість НРТ дуже повільно, але постійно збільшується. Неорелігії з’явилися як міський феномен. Новітня релігійність зберігає цю характеристику й понині.

Нові течії виступають за активну присутність віруючого в житті громади і суспільства, успішну адаптацію до конкретного етнокультурного середовища. Соціалізація нових рухів відбувається через благодійницьку діяльність, просвітництво, видання і поширення релігійної літератури, пропаганду істин свого вчення в засобах масової інформації, через факт визнання їх державою – реєстрацію в органах влади, через бажання налагодити стосунки з традиційними церквами тощо.

На сьогодні більшість неорелігійних громад вже організаційно оформилися, уточнили віросповідні положення, зміцнили свої позиції в соціумі, серед людей. Отже, в цілому відбулася стабілізація як кількості неорелігійних громад та представлених в Україні різних релігійних течій, так і прихильників або членів цих громад.